

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA TĂUALAŞ—DEVA (partea I)*

Stațiunca neolică de care va fi vorba în aceste pagini este situată pe malul stâng al Mureșului, în marginea de est a orașului Deva, în cartierul Tăualaș. Această așezare ne-a fost semnalată în vara anului 1944 de colegul Octavian Floca, directorul Muzeului din Deva. Numele de „Tăualaș” („loc mocirlos”) se leagă de umiditatea solului, provocată de infiltratiile subterane ale apelor Mureșului. Deși este situată pe cea mai joasă terasă a Mureșului, zona respectivă se află cu 8—10 m deasupra luncii propriu-zise a rîului și nu este inundată. La data cercetărilor noastre, porțiuni întinse din terenurile cartierului erau folosite mai ales pentru cultura legumelor. Resturile materiale ale așezării de la Tăualaș—Deva, aşa cum s-a putut observa chiar de la prima cercetare în teren și, de altfel, ca în mai toate așezările de tipul Vinča-Turdaș de pe Mureș, erau răspândite pe o mare suprafață. În cazul de față urmele așezării ocupau aproximativ cîteva mii de metri patrati, întinzindu-se la N—E de gara Deva, peste linia ferată, de unde terenul coboară treptat înspre Mureș.

Colegul O. Floca ne-a dat tot concursul pentru identificarea la față locului a punctelor arheologice cunoscute la acea dată.

Ca punct central de reper și pentru o mai bună orientare pe teren, în scopul de a determina cel puțin în linii mari întinderea așezării, am ales casa familiei Gostar¹, în curtea căreia se descoperiseră numeroase cioburi tipice pentru cultura Vinča-Turdaș, ca și vase fragmentare, păstrate cu grijă de regretatul profesor N. Gostar.

La cca. 200 de metri spre S de casa familiei Gostar se află grădina profesorului Irimia, unde de curind se săpase o groapă și unde am putut vedea, în pereții gropii, un strat de cultură, gros de peste 1 m, conținind bogate resturi arheologice. Spre E de casa prof. Irimia, adică înspre clădirea fabricii de nasturi, pe o distanță de cca. 300 m, s-au putut aduna de asemenea cioburi tipice; iar chiar lîngă fabrică, cu ocazia săpării unei fintini pe terenul locuitorului Rusu, se găsiseră și aici fragmente ceramice și obiecte de os, aparținind culturii Vinča-Turdaș. Tot astfel, la o distanță de 350—400 m înspre nord de casa Gostar, aproape de șoseaua ce duce spre Simeria, făcîndu-se săpături pentru temelia unei case, ieșiseră la iveală fragmente ceramice de același tip. Pe drumul care ducea de la casa Gostar la albia Mureșului am putut culege cioburi aparținind aceleiași culturi, chiar din șanțul șoselei; și tot așa și din șanțul de irigație al unei grădini de zarzavat, situată la vreo 500 m spre nord-est de punctul inițial de plecare (casa Gostar).

* Din motive de spațiu, prezentul studiu apare în două părți. Planșele și figura 1 se publică cu partea I, iar restul figurilor vor apărea cu partea II.

¹ Pe atunci N. Gostar era student la Universitatea din Cluj.

De la acest ultim punct cercetat de noi și pînă la cel mai apropiat meandru al Mureșului râminea o distanță de numai cîteva zeci de metri. Din pricină că eram încă în stare de război, nu se putea încerca o ridicare topografică a întregii stațiuni.

În epoca neolică, însă, situația nu va fi fost aceeași, terasa pe care se afla așezarea va fi fost mai puțin ridicată, decât în zilele noastre, față de nivelul apelor riului. O concretă confirmare a revărsării apelor peste terenul așezării este dată de unele slabe resturi de aluviuni interpuze în așezare².

Dintre toate punctele cunoscute aici la Tăualaș, am ales pentru efectuarea primelor sondaje terenul din jurul casei Gostar, aceasta datorită înțelegerii și bunăvoiinței deosebite arătate de N. Gostar fiul, care în timpul săpăturilor s-a interesat îndeaproape de mersul și rezultatul lucrărilor.

Planul inițial al săpăturilor noastre fusese eșalonat pe trei ani și pentru primul an doream să terminăm săpăturile în punctul „Casa Gostar”, urmînd ca în anul următor să lucrăm atît în grădina prof. Irimia, care încuvîntase efectuarea unor săpături pe terenul său, cît și în unul din celelalte puncte mai apropiate. Pentru ultimul an ne propusesem să largim cadrul cercetărilor prin sondaje, cît mai numeroase, care urmau să fie făcute și în celelalte puncte indicate și mai ales în acelea periferice, în scopul de a putea determina, cel puțin în linii mari, perimetru așezării³.

Întreruperea bruscă a săpăturilor noastre de la Tăualaș, concepute pe un plan destul de vast, ne-a făcut să renunțăm la publicarea imediată a rezultatelor, care ne apăreau prea sărace și necorespunzătoare față de proiectul inițial. Azi, însă, considerăm că și rezultatele săpăturilor de caracter preliminar, redactate încă din 1960, de la Tăualaș, oricit de modeste ca întindere, este totuși bine să fie aduse la cunoștința cercetătorilor interesați⁴.

*

² M. Roska menționează că, în sondajele sale din așezarea de la Turdaș, în punctul B apare un singur orizont de locuire, în punctul C sunt două straturi, iar în punctele A și D sunt trei straturi. Totuși aceste constatări sunt destul de neconclucente, dată fiind întinderea mică a sondajelor (cf. M. Roska, *DolgSz*, 1–2, 1936, p. 42–51; idem, *A Torma Zsófia gyűjtemény*, Cluj, 1941, 7–15). Ele ar putea indica o serie de părăsiri și reveniri în așezarea aşa de întinsă de la Turdaș și de aceea, probabil, situația stratigrafică a depunerilor nu este identică pe toată întinderea așezării.

³ În urma evenimentelor istorice de la 23 august 1944 și a apropierii frontului de Deva, lucrările noastre s-au încheiat pe data de 30 august, cu gîndul de a fi reluate mai tîrziu. Din motive obiective însă, continuarea săpăturilor noastre de la Tăualaș nu a fost posibilă nici în anul următor. O reluare a săpăturilor în această așezare s-a făcut totuși de M. Macrea și O. Floca, în anul 1947, pe scară foarte redusă. Materialele descoperite atunci, nepublicate, au fost studiate de noi în anul 1960 în Muzeul de istorie de la Deva.

⁴ Acum — deși cercetările arheologice s-au intensificat considerabil pe tot teritoriul patriei noastre — așezarea eponimă de la Turdaș nu mai poate fi cercetată din nou, fiind în întregime distrusă de apele Mureșului, aşa cum au arătat sondajele întreprinse în 1937 de Vladimir Dumitrescu. Colecția Zs. Torma, depozitată la Muzeul de istorie al Transilvaniei de la Cluj, a fost inventariată de colegul N. Vlassa, care a publicat și unele piese din această colecție (N. Vlassa, *Neolicul Transilvaniei — Studii, articole, note*, Cluj, 1976, p. 100–106, 122, 7/1–2; 172–194, fig. 10–11, 17–18, 21, 24–25; Idem, în *PZ*, 49, 2, 1974, 181–192). În ceea ce privește cercetările mai vechi ale lui H. Schmidt, ele au avut ca rezultat numai unele considerații de ordin stilisticco-tipologic asupra materialelor și la cunoscuta împărțire a ceramicii descoperite la Turdaș în opt grupe, cuprinzînd

Cu privire la problema stratigrafiei aşezării eponime de la Turdaş, o primă greutate în urmărirea structurii depunerilor în această aşezare o constituie faptul că M. Roska foloseşte un sistem propriu în redarea grafică a rezultatelor stratigrafice, ca și unele neconcordanțe, fără să indice adincimile pe marginea profilelor sau să le redea cumva în legenda adiacentă³. Cititorul este nevoit să stabilească singur adincimea diferitelor nivele, oarecum mai mult prin deducție și desigur în chip aproximativ. Pentru punctul A se documentează cu ajutorul fișilor de pămînt ars, ca și al resturilor de vetre și al cărbunilor, trei orizonturi de locuire, indicindu-se în text adincimea numai pentru două dintre ele, și anume 0,50—0,75 m pentru stratul superior și 0,95—1,20 m pentru cel mijlociu, de unde rezultă că grosimea propriu-zisă a depunerilor este de 0,25 m. Ambele straturi sunt despărțite printr-un strat steril de mil. Al treilea orizont de locuire cuprinde două gropi-bordeie, a căror adincime nu este arătată în nici un fel și care au fost săpate într-un strat aluvionar mai vechi și mai gros. Succesiunea acestor trei straturi de cultură apare ceva mai clar în profilul obținut în punctul D, prin răzuirea și netezirea chiar a malului surpat de apele Mureșului. Din lămuririle date de autor, se poate înțelege că în acest profil cu adincimea de cca. 3 m orizontul superior a apărut la —0,55 m, cel mijlociu la —1,20 m, iar cel inferior, considerat ca „poradic”, la —1,90 m. Totuși, în legătură cu relatăriile asupra celor-lalte două puncte apar unele nepotriviri. De pildă în punctul B s-a găsit un singur orizont de locuire (colibe), care stă chiar pe lutul galben. Deși baza stratului de cultură se află la adincimea de 1,20 m de la suprafața solului, ceea ce, conform observațiilor enunțate, ar corespunde stratului de cultură mijlociu, autorul îl paralelizează totuși cu stratul superior, fără să adauge alte considerații suplimentare. De asemenea, pentru punctul C se vorbește de existența a două straturi de cultură, cu grosimea de 1,20 m și de 1,30 m, corespunzind — după afirmația autorului — cu stratul superior și cu acela mijlociu din punctele A și D, ceea ce nu concordă cu situațiile găsite în aceste două puncte. Pe de altă parte, ar rezulta de aici că grosimea stratului de cultură este foarte variabilă; de la 0,25—0,28 m în punctele A și B pînă la 1,20—1,30 m în punctele B și C. Credem că această diferență în aprecierea grosimii stratului de cultură se datorează faptului că autorul s-a folosit de două criterii. În primul caz s-a considerat grosimea depunerilor strict de deasupra orizontului de locuire, acolo unde prin forța lucrurilor ele sunt mai dens sedimentate, iar în al doilea caz (punctele B și C) autorul s-a referit la întreaga grosime a stratului de pămînt în cuprinsul căruia s-au găsit răspîndite urmele de locuire.

*

Obiectul principal al sondajelor noastre de la Tăualăș a fost urmărirea strictă a situației stratigrafice, reluind astfel încercarea mai veche a lui M. Roska de la Turdaș.

și ceramică aparținând altor culturi. De fapt, numai grupa nr. 3 este tipică pentru cultura Vinča—Turdaș (cf. H. Schmidt, în *Zeitschrift für Ethnologie*, XXXV, 1903, p. 438—469).

³ De exemplu, nu se indică adincimile, fie pe marginea profilelor, fie printr-o legendă adecvată. Apoi folosește criterii deosebite în aprecierea numărului straturilor de cultură, cît și a grosimii acestora în fiecare din cele patru sondaje. Nu ar fi exclus ca aceste aspecte diferite și complicate să se datoreze nu numai variației nivelului apelor și grosimii depunerilor aluvionare, ci mai ales caracterului limitat al săpăturilor efectuate de M. Roska (*loc. cit.*).

Săpăturile au inceput deci în primul punct în ziua de 13 august 1944, pe un teren de cca. 850 m², de forma unui patrulater, care ne-a fost pus la dispoziție. În acest spațiu am trasat, paralel cu latura de nord a terenului, un șanț cu direcția E—V, de 20×2 m — șanțul I. Ulterior, în dreptul porțiunii unde în stratul superior apăruse o mare bogătie de materiale arheologice, inclusiv bucăți mari de chirpic ars, adică la 8 m de capătul de E al șanțului I, s-a trasat, pe mijlocul lui, o suprafață de 10×4 m (fig. 1/B).

Incepind de la suprafață spre bază, observațiile făcute în cursul săpăturilor au dat la iveală următoarele constatări:

Între 0—0,50 m, în pămînt vegetal de culoare neagră-cenușie, resturile de viețuire sunt răvășite și sporadice; fragmente ceramice mai numeroase încep să apară de la 0,25 m, fiind mai abundente înspre 0,40 m (fig. 1/A 1).

Imediat dedesubtul acestui nivel, între 0,50—1,20 m, în pămîntul de culoare cenușie, resturile de viețuire se înmulțesc simțitor, densitatea lor maximă fiind spre baza stratului, unde s-au găsit și bucăți de lut ars și presat provenind din dărimăturile unei locuințe, ca și o cantitate de lut fără mișat, inițial nears. Aceste depunerile constituie primul strat de cultură în ordinea descoperirilor (dar nu și în ceea ce privește vechimea) (fig. 1/A 2).

Între 1,20—1,40 m se află un strat cu aspect milos, de natură aluvionară, care intrerupea continuitatea depunerilor arheologice. Acest nivel, aproape steril, are o grosime variabilă, care în unele puncte depășește 0,20 m și corespunde intervalului scurs de la inundarea stratului superior pînă la retragerea apelor. Revenirea pe vechile locuri a foștilor locuitori, ca și a urmașilor lor, s-a făcut imediat după zvintarea locului, așa cum o dovedește prezența resturilor de viețuire din stratul superior (fig. 1/A 3).

Între 1,40—1,80 m, urinile de viețuire îmbilate de o smulgă cenușie-verzuie încep să devină iar mai compacte, cea mai mare cantitate de materiale fiind masată înspre colțul de vest al șanțului I, unde depunerile merg pînă la adîncința de peste 2 m și unde se desemna o usoară alveolare în teren, controlabilă și în profilul săpăturii (fig. 1/A 1, 10). În restul profilului, mergind spre est, stratul de cultură se subția treptat. De altfel, în totalitatea lui, acest strat inferior era mai subțire, având o grosime de numai 0,40 m, față de stratul suprapus, a cărui grosime era de 0,60—0,70 m.

Săpătura a continuat în adîncime, însă sub aceste straturi de cultură resturile arheologice sunt puține.

Între 1,80—2 m, în restul șanțului I, mergind pînă la capătul lui de est, pămîntul devine gălbui și cleios. În acest pămînt au apărut pietre rotunde de riu, iar extrem de rarele cioburi găsite pe fundul alveolării de vest (fig. 1/A 10) erau îmbilate de umezeală, proveniența lor aici fiind cu totul fortuită.

Între 2—2,20 m, pămîntul era galben la culoare și, deși pe alocuri mai compact, totuși mustea de apă. Înspite cele două extremități ale șanțului, ca și spre mijlocul lui, săpind mai în adîncime, am ajuns la nivelul cu apă. Săpătura s-a continuat însă în colțul de est, sub forma unui puț-sondaj, pînă la adîncința de 3 m, adică pînă la pătura de apă subterană (fig. 1/A 5).

⁴ Suprafața A (10×4 m) a fost deschisă, așa cum s-a spus, perpendicular și aproximativ pe mijlocul șanțului I, în scopul de a urmări bogatele resturi arheologice din această porțiune a stratului superior (fig. 1/B).

Intr-adevăr, s-a putut constata că la intersecția celor două sondaje, între 0,50—1,30 m, pe o suprafață de cca. 16 m², depunerile erau mult mai bogate, indicind o locuire mai intensă, dovedită și prin grosimea de peste 0,50 m a stra-

tului de cultură. Aici s-au descoperit, spre baza stratului, bucăți mari de chirpici ars, care indicau în chip precis existența unei foste locuințe de suprafață (fig. 1/A 9). Cu toate acestea, nu s-a putut face delimitarea resturilor prin dezvelire pe toată întinderea lor, întrucât pe de o parte ele se continuau și dincolo de marginile săpăturii, iar pe de altă parte bucățile de chirpici ars descoperite nu aveau continuitatea necesară, prezintând goluri mari între ele. Menționăm că, în cadrul acestor resturi ale locuinței, s-a găsit pe o lespede de piatră o cantitate de lut fărăimițat amestecată cu bucățele de cioburi pisate, înroșită în urma incendiului; părea să fi fost pregătită pentru prelucrarea unor vase grosolane.

În colțul de sud-vest al suprafeței A s-a aflat o cantitate mai redusă de fragmente ceramice și bucăți de chirpic ars care făceau parte dintr-o altă locuință, aparținind aceluiași strat de cultură.

Notăm ca o apariție curioasă și faptul că, aproximativ în mijlocul acestei suprafețe cu resturi numeroase de locuire, s-au descoperit trei lespezi mari, de formă prismatică, tăiate dintr-o piatră cenușie, un fel de gresie, care devenise friabilă. Ele erau strinse grămadă (fig. 1/A m.10, 1/A 8), având înălțimea între 0,65—0,75 m și lățimea între 0,20—0,30 m, baza lor aflindu-se la —1,50 m. Nu cunoaștem analogii pentru astfel de descoperiri; s-ar putea că ele să nu fi avut nici o legătură cu locuința străveche și să aparțină unei epoci mai tîrzii, deși în jurul lor nu s-au putut distinge urmele vreunei gropi⁶.

Ca și în stratul I, în suprafața A s-a constatat existența celui de al doilea strat de cultură, mai vechi, prezintând aceeași particularitate de a fi mai subțire și situat la aceeași adâncime față de stratul superior. Stratul aluvionar intermediar avea aici o grosime variind între 0,20—0,30 m, iar stratul inferior de cultură mergea tot pînă la —1,80 m. Pămîntul galben propriu-zis — neumblat — a apărut la —2 m, iar săpăturile noastre, în suprafața A, n-au depășit adâncimea de —2,20 m (fig. 1/A m. 16—20).

Pornind deci de la constatăriile făcute în cele două săpături reduse ale noastre, putem spune că s-au putut preciza două straturi suprapuse cu urme de locuire aparținind culturii Vinča-Turdaș, despărțite printr-un strat steril de mil. Pe de altă parte, faptul că în șanțul I săpătura a fost adâncită, deși cu mare greutate, pînă la —3 m, adică pînă la pătura de apă subterană, ne-a dat certitudinea că aici nu a mai putut exista și un al treilea strat de cultură.

*

În ceea ce privește materialele descoperite în cele două straturi de cultură de la Tâualaș—Deva, ele constituie un facies cultural *unitar*, caracterizat prin ceramică cu forme tipice Turdaș, la care predomină decorul în benzi incizate umplute cu puncte (găurile) incizate, ca și altele cu impresiuni diferite. Aspectul unitar se explică prin apartenența la aceeași fază culturală a ambelor straturi, continuitatea acestor două straturi fiind ușor întreruptă prin acea pătură de mil relativ subțire și inegală ca grosime. Credem deci că acest factor (ocasional) a reprezentat o perioadă foarte scurtă de întrerupere a locuirii așezării și că atare procesul de dezvoltare al culturii respective nu a fost propriu-zis întrerupt.

⁶ Ca simplă ipoteză, semnalăm și posibilitatea ca, în funcție de inundațiile periodice de aici, aceste lespezi să fi avut rolul unor semne de recunoaștere a locului.

Analiza mai amănunțită a conținutului arheologic al fiecărui strat indică însă unele diferențe în privința densității depunerilor arheologice. De pildă, considerind în chip statistic materialul ceramic din stratul superior, se observă o deosebire în sensul că, între linia de bază a stratului ($-1,20$ m) și pînă la $0,80$ m, cantitatea resturilor arheologice este mai mare, pe cînd între $0,80$ — $0,50$ m cioburile ca și celelalte resturi arheologice sunt mai rare. Această demarcație sub raportul cantitativ nu corespunde însă și unor deosebiri de ordin tipologic caracteristice pentru materialul ceramic.

Din acest punct de vedere s-ar putea vorbi, pe baza unor criterii tipologice, de existența a două niveluri în cuprinsul stratului superior de la Tăualăș, fără ca această situație să se poată documenta și în profil printr-o deosebire de nuantă în culoarea solului.

Pe lîngă aceasta, în partea superioară a stratului superior s-a observat o sporire a numărului de coarne și oase de animale, față de partea inferioară a acestui strat.

Cit privește stratul inferior, pe lîngă ceramica cu decor tipic, de benzi cu puncte adincite, semnalăm și existența, cantitativ foarte redusă, a unei categorii ceramice de culoare neagră, cu reflexe cenușii, avînd suprafetele inițial lustruite și un decor de pliseuri fine, adică aşa cum este cunoscută în stratul inferior de la Vinča. În stratul superior de la Tăualăș această categorie lipsește, căci în locul „pliseurilor” aici apare numai decorul de caneluri largi dispuse orizontal. De asemenea, în acest strat inferior au apărut și unele fragmente ceramice tipice pentru cultura Starčevo—Criș; de exemplu, o mică cupă larg deschisă care stă pe patru piciorușe cilindrice (fig. 6/20) și un mic vas de asemenea larg deschis, cu fund profilat (fig. 9/2). Ambele reprezintă forme Starčevo—Criș IV. În săptămâna nu am putut surprinde un nivel aparținând culturii Criș și credem că este vorba doar de elemente sporadice, provenind dintr-o posibilă interferență dintre aceste două culturi. Explicația s-ar putea găsi în fenomenul aşa-zis „retenție” al culturii Criș⁷.

Cit privește problema locuințelor, fără îndoială că ca nu poate fi lămurită pe deplin prin datele obținute în așezarea de la Tăualăș, ținând seama de suprafață redusă a săptămânilor noastre. Totuși, un element pozitiv a fost cîștigat, și anume existența unor locuințe de suprafață în stratul superior. Pereții locuințelor erau din trunchiuri de lemn despicate și cu lipitură groasă de lut, aşa cum o

⁷ În teritoriul de formare al culturii Vinča, aşa cum se știe, ultima fază a culturii Starčevo (IV sau III, potrivit terminologiei adoptate de Vl. Milojčić și D. Garašanin) este considerată ca fiind parțial contemporană cu faza Vinča A, situație constată în mod clar și la Vinča și în alte așezări. În zona periferică în care ne aflăm la Tăualăș, caracterizată printr-o dezvoltare de ordin secundar, situația dintre cele două culturi pare să se repete în condiții formal identice, dar în fond deosebite nu numai ca timp, deoarece în acest spațiu aspectul Criș, cu un ritm propriu mai lent ca și cu caracter locale, se găsea încă în plină dezvoltare atunci cînd au apărut primele elemente ale culturii mai noi, Vinča. În condițiile date, este firesc ca și rezultatul final al procesului de dezvoltare să fie parțial diferit în regiunea Mureșului, față de acela din centrul vechi de formare a culturii Vinča. Un alt element care reprezintă aici un reflex al culturii Criș locale este documentat prin descoperirea la Tăualăș a unei grupe de ceramică pictată. Această specie — de bună calitate tehnică — cu pictură neagră păstoasă în benzi mai ales late constituie totodată o verigă de legătură între cele două straturi, asigurînd și în acest mod succesiunea cronologică directă dintre ele, întrucât ceramică pictată de acest tip Criș tîrziu poate fi urmărită din stratul inferior pînă la cel superior, unde devine mai abundentă (cf. H. Dumitrescu, în SCIV, 17, 3, 1966, p. 433—444).

dovedeșc amprentele de pe unele bucăți mai mari de chirpici ars, aflate, după cum s-a specificat deja, spre baza acestui strat de cultură, la adâncimea de 1,20—1,30 m. Deși după lărgirea șanțului I prin suprafața A s-a putut degaja din această locuință o suprafață de 16 m², pe care erau presărați bulgari de chirpici, dimensiunile acestei zone cu chirpici nu au totuși un contur care să indice întinderea reală a locuinței; bucățile de chirpici prinse în săpătură fiind răvăsite, nu s-a putut încerca o determinare fie și parțială a formei și nici a orientării acestei locuințe. De asemenea, în cuprinsul acestei porțiuni de locuință nu s-au găsit urme de vatră sau de cuptor. Cît privește a doua locuință din acest strat, din care s-a prins o prea mică parte, în colțul de sud-vest al suprafeței A, resturile descoperite nu ne îngăduie să tragem nici o concluzie. Cel mult putem nota distanța în linie dreaptă dintre cele două locuințe, care nu depășește în acest caz cîțiva metri.

În stratul inferior s-a dezvelit, în colțul de sud-vest al șanțului I, o porțiune dintr-o groapă nu prea mare, care se întindea pe o lungime de 2,15 m, adâncimea ei reală fiind mai greu de determinat, deoarece partea păstrată era cuprinsă între 1,40—2 m (fig. 1/A m.14—20). Săparea unui bordei oval, al căruia diametru maxim ar fi putut atinge 3—4 m, nu ar fi constituit un fapt neobișnuit pentru acest strat inferior, întrucât gropi de bordei s-au găsit atât la Turdaș, cît și în așezarea aparținând aceleiași culturi de la Tărtăria⁸. Credem deci că și în așezarea de la Tâualăș, groapa din stratul inferior indică existența unui bordei de acest fel.

Cunoscutul model de casă în miniatură de la Turdaș, cu baza patrată și peretii ușor curbați, împodobiți la exterior în maniera decorului tipic pentru ceramică, adică din benzi umplute cu linioare incizate⁹, ne-ar putea da o imagine aproximativă. Dar nu cred că modelul acesta reprezintă un bordei, ci o locuință de suprafață. De altfel, bordeiele aveau în general forma ovală sau circulară. Pe de altă parte, dacă ar fi vorba de modelul unui bordei, decorarea exterioară a întregii suprafețe a peretilor nu și-ar fi avut locul.

Deschiderea rotundă care se vede în partea de sus a modelului de locuință ar putea închipui intrarea în locuință. În nici un caz ea nu constituie un element determinant, căci este de presupus că aceste reprezentări miniaturale nu corespundeau exact realității. Astfel, pe un fragment de vas de la Turdaș se vede cunoscuta reprezentare cu totul schematică a unei case cu un acoperiș înalt, în două ape, la care sănătățile insă și parii care constituiau osatura de bază a peretilor; aceștia fiind înfipăti în pămînt, bineînțeles că partea lor inferioară nu se vedea¹⁰.

⁸ N. Vlassa, in *Dacia*, N.S., VII, 1963, fig. 2, 3/2.

⁹ M. Roska, *op. cit.*, p. 252, pl. CIV/7.

¹⁰ Idem, *op. cit.*, p. 290, pl. CXXIII/17. Nu cred că ar trebui să presupunem, pe baza acestei reprezentări, existența unor locuințe construite pe piloți, deși o ipoteză în acest sens a fost mai de mult formulată de D. Popescu (*Istros*, II, 1935, p. 4). Mai recent, Iuliu Paul — la conferința muzeelor din decembrie 1965 (vezi și articolul din *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 3—22) a susținut teza că unele locuințe cu platforme ale culturii Petrești de pe terenurile în pantă erau construite tot pe piloți, ceea ce înseamnă că o parte din parii scheletului de susținere a platformei rămineau vizibili.

În ceea ce privește „piloții” reprezentați pe desenul de la Turdaș, cu caracter schematic, ei ar putea reprezenta elementul esențial al temeliei casei.

Mentionăm că acest fel de a construi casele este și azi în vigoare în satele din unele regiuni subcarpatice ale Moldovei, numai că imaginea pictată pe ciobul de la Turdaș constituie, credem, aspectul unei prime faze a tehnicii de construire

In așezarea de la Vinča se cunosc bordeie săpate în pămînt, rotunde sau ovale, cu una sau două mici încăperi, descoperite, aşa cum se știe, în coel mai vechi strat, la adâncimea de —10,50—9,10. m¹¹, pe cind locuințele de formă dreptunghiulară sunt caracteristice pentru straturile mai noi și se găsesc la diferite niveluri, începînd de la —9,30 m¹². În fazele de sfîrșit ale culturii Vinča—Turdaș construcția caselor de formă dreptunghiulară dovedește o tehnică destul de înaintată. Într-adevăr, ridicarea unui schelet de pari pe care se fixau pereții din impletitură de nuiele, fătuîti cu lipitură groasă de lut, după cum afirnă Vasić, avind și podele de lemn și pe lîngă aceasta fiind prevăzute cu vete și cuptoare ovale cu cupolă^{12bis}, arată unele analogii de construcție cu locuințele culturii Cucuteni—Tripolie.

De altfel, în legătură cu această problemă a locuințelor din aria culturii Vinča s-au făcut descoperiri tot mai numeroase și interesante. De pildă, în așezarea de la Banjica¹³, situată la 12 km depărtare de Vinča, nivelurile V—IV sunt corespunzătoare fazei Vinča—Turdaș; în nivelul V s-au descoperit locuințe de tipul bordei, pe cind în nivelul următor IV au apărut case de formă dreptunghiulară. În nivelurile III—II, care aparțin fazei următoare — Vinča—Pločnik — resturile de locuințe indică atingerea unei trepte deosebite pe linia progresului tehnic. În nivelul II de la Banjica apare cea mai mare casă cunoscută în acest mediu: casa nr. 4, cu dimensiunile de 20 m×11 m și care merită să fie semnalată și aici. Ea este de tipul *megaron*, cu pereții groși de 0,80 m și colțurile întărite împotriva vîntului, avind acoperișul susținut de trei pari, așeați pe linia mediană a interiorului casei. S-au găsit și urmele unor pereți interiori care împărțeau casa în mai multe încăperi și resturile unor sobe-cuptoare cu calotă, așezate pe platforma de lemn și lut. S-a remarcat, de asemenea, și o anumită ordine în distribuirea caselor în cadrul așezării, ca și existența unor gropi în formă de pungă, adiacente locuințelor și cărora descoperitorul le atribuie funcția de gropi pentru provizii, elemente care arată organizarea unei gospodării în cele mai bune condiții posibile de atunci, cit și grija de a înfrumuseța exteriorul caselor prin acrottere cu chip uman — cunoscute și la noi în așezarea de la Turdaș, prin ornamente sporadice în relief, cit și prin benzi de culoare.

Ceramica

Tehnica prelucrării vaselor. Ca de obicei, în așezările neolitice, alături de ceramica de calitate mai bună, se găsesc vasele de uz comun din pastă de calitate inferioară.

din epociile mai tîrzii. Spațiul liber de sub podeaua casei este apoi umplut cu pietre mari de riu, pentru a asigura locuinței o bază cit mai solidă.

Cit privește concepția că aceste reprezentări ale caselor ar avea o semnificație religioasă (A. Nițu, în *Apulum*, II, 1943—1945 (1946), p. 81—89), această problemă intră în sfera de preocupări de caracter magico-religios, mai greu de urmărit; dar chiar dacă se poate atribui acestui motiv o semnificație sacră, fiind pictat probabil pe un vas de cult, nu trebuie să treacem cu vederea faptul că imaginea respectivă redă totuși o construcție reală.

¹¹ M. M. Vasić, *Praistoriska Vinča*, IV, 1936, p. 148, fig. 239; II, 1936, fig. 8—10.

¹² *Ibidem*; VI. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 72 și urm.

^{12bis} M. M. Vasić, *op. cit.*, I, fig. 7, 8, 17, 21.

¹³ I. Todorović — A. Čermanović, *Banjica, Naselje vinčanske kulture*, Belgrad, 1961, bordeiele din nivel 6—4, p. 16 și urm., 74 și urm.

În așezarea de la Täualaş, acăstă situație se întâlnește în ambele straturi de cultură. Din păcate, din a doua categorie nu s-au păstrat vase întregi și poate una din cauzele care au contribuit la distrugerea lor au fost dimensiunile mai mari ale acestor vase; totuși grosimea fragmentelor rămase ajungea la 0,03 m, iar fundurile vaselor atingeau, în dreptul colțurilor, grosimea puțin obișnuită de 0,04–0,05 m.

1. Lutul folosit la prelucrarea categoriei *ceramice de uz gospodăresc* conține impurități și materii străine, fiind amestecat în mod special cu pleavă, cioburi pisate și mici pietricele albe, care în urma corodării intense a pastei apar destul de vizibil în suprafața pereților.

Arderea s-a făcut în mod inegal, suprafețele vaselor prezintând diferite nuanțe; de la cenușiu-negricios înspre cafeniu-roșcat. În secțiune se observă că straturile superficiale ale pereților vaselor au fost arse la roșu, pe cind miezul a rămas de cele mai multe ori negru. Totuși, datorită degresanților amintiți mai înainte, pasta este compactă și destul de dură, deosebindu-se total de aspectul friabil și spongios care caracterizează ceramica de uz comun a altor culturi. Starea fragmentară a vaselor de la Täualaş ne-a permis însă să ne dăm seama în mod clar de procedeul tehnic, desigur rudimentar, prin care se lucrau în primul rînd chiupurile. Se poate astfel vedea că obținerea grosimii voite a pereților se făcea prin completare treptată cu adăosuri, care apar în secțiune ca tot atîtea straturi suprapuse.

Netezirea suprafețelor interioare și parțial chiar lustruirea lor arată grija de a remedia porozitatea vaselor și să în legătură cu rolul funcțional al acestor vase folosite îndeosebi pentru păstrarea lichidelor și conservarea alimentelor. Spre a se evita evaporarea, suprafețele exterioare sunt aspre și zgrunțuroase, fiind acoperite cu o barbotină groasă întinsă pe vas, prin tehnică bine cunoscută a plimbării degetelor pe pereții vaselor, de unde au rezultat și diferențele dungi ușor reliefate, în sensuri opuse (pl. VI/1).

2. Vasele din pastă ceva mai bună, formind categoria a doua, sunt de dimensiuni mijlocii sau mici; lutul se alegea și se spăla în vederea obținerii unui grăunte cît mai fin. În secțiunea pereților se observă puncte lucitoare de mică, ceea ce arată că lutul a fost amestecat cu nisip, ca degresant. Fragmentele descoperite sunt în general bine arse și au uneori pereții rezonanți. Nu se poate vorbi însă nici în acest caz de o ardere uniformă a vaselor, în cuptoare închise. Drept urmare, se constată o mare varietate de colorit, care merge de la cenușiu-negricios pînă la roșu-cărămiziu, aceasta mai ales în stratul superior, trecînd printr-o întreagă gamă de nuanțe intermediare: cenușiu-deschis, brun-cenușiu, brun-cafeniu, cafeniu-roșcat, ca și cenușiu-galben și brun-gălbui. Culoarea suprafețelor nu constituie totuși un criteriu esențial în legătură directă cu calitatea pastei, întrucât, după cum am văzut, și unele vase de uz comun și din pastă groasă prezintau diferențe nuanțe de ardere.

3. Chiar și în ceea ce privește categoria ceramică cu pasta cea mai fină, adică aceea a vaselor pe care s-a aplicat pictura, în majoritatea cazurilor arderea nu este perfectă. În secțiune se poate vedea că stratul mijlociu a rămas cenușiu, pe cînd cele exterioare sunt arse la roșu. În schimb fragmentele de cești din această categorie cu pereți subțiri, avind o grosime de maximum 0,05 m, arată că arderea s-a făcut complet la roșu.

Privind cu atenție suprafața vaselor din pastă de calitate bună, se pot distinge uneori dungi fine paralele, urme care dovedesc că netezirea suprafețelor s-a făcut cu ajutorul unor spatule speciale de os. De altfel, în inventarul uneltelelor

din cadrul acestei culturi se cunosc o serie întreagă de obiecte plate de os, în formă de mici lopățele, care fără îndoială au servit la modelarea vaselor.

Cit privește lustruirea suprafețelor, s-au păstrat puține urme din lustrul mecanic inițial, căci, aşa cum s-a spus, mai toată ceramica din această așezare este azi puternic corodată, în aşa măsură, încit straturile superficiale sunt în bună parte distruse; totuși, pe unele fragmente mai mici și întimplător mai bine conservate se văd încă urme de lustru mecanic. Instructiv este în acest sens un fragment ceramic provenit din stratul superior, care prezintă în partea interioară o suprafață foarte bine lustruită, ca și o pastă cu grăuntele fin, pe cind suprafața exterioară este extrem de deteriorată prin corodare adâncă, aşa încât — judecind numai după acest aspect — nu s-ar putea presupune cătuși de puțin buna calitate a fragmentului.

Urme de lustruire mecanică s-au constatat și pe fragmente din vase de dimensiuni mijlocii și de o calitate mai puțin bună. În vederea obținerii lustruirii suprafețelor, pare deci că, înainte de a fi introduse în cuptor, vasele se acopereau cu un înveliș subțire de argilă fină înmormânată în apă. După ardere, suprafața era frecătă puternic cu ajutorul lustruitoarelor.

Forme. Deși cea mai mare parte a materialului ceramic de la Tăualaș s-a găsit în stare fragmentară, unele dintre fragmente au putut fi virtual întregite, iar pentru altele s-a putut deduce și reconstituî forma, prin comparație cu vasele întregi descoperite la Turdaș.

Prin analiza numeroaselor resturi ceramice descoperite la Tăualaș, am ajuns la concluzia că, în majoritatea lor, formele vaselor sunt aceleași în ambele straturi de cultură. Ușoarele diferențieri care se observă totuși se datorează unor perfecționări tehnice locale, obținute de-a lungul timpului și se întâlnesc mai ales la vasele din categoria mai fine. Căt privește formele din seria aşa-ziselor vase de uz comun de care dispunem, nu s-au putut stabili deosebiri între materialele celor două straturi.

În repertoriul formelor se situează în primul rînd vasele mari, cu peretei și fundurile îngroșate, lucrate din pastă groasă și cu grăuntele aparent mare, despre care s-a vorbit mai înainte.

În general, forma acestor „chiupuri“ este larg deschisă, cu peretei drepti, care se arcuiesc înspre fund și uneori înspre gură. Înălțimea lor este de 0,50 m—1 m. Se observă că marginea superioară, cu buza groasă și lată, este bine netezită, fiind lustruită și în exterior; barbotina neorganizată acoperă restul recipientului, începînd imediat de sub această zonă. Aceste vase erau prevăzute cu apucători în formă de proeminențe puternice (fig. 2/13, 5/9) sau cu toarte propriu-zise, late (pl. IV/1), simple și masive, străpunse vertical (fig. 5/3, 12; X/8) și dispuse în chip alternativ în jurul vasului, în două sau mai multe siruri. Cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de „Butte“ (= putină), această formă are o largă răspindire.

O altă formă frecventă în ambele straturi de cultură este *oala ovoidală*, cu peretei subțiați treptat spre deschiderea mai îngustă a gurii. Înălțimea exemplarelor de mărime mijlocie este de 0,19 m, iar grosimea peretilor la nivelul buzei vasului este de 0,05 m. În schimb grosimea fundului ajunge pînă la 0,2 m, ceea ce dă vasului o greutate deosebită (fig. 7/12). Fără îndoială că aceste vase-oale masive erau folosite la fierberea alimentelor, căci prin excesiva îngroșare a fundului se obținea atît rezistență la foc, cît și stabilitatea necesară așezării lor pe cărbunii din vatră. Chiar la formele de dimensiuni mai reduse ale acestui tip de vas, grosimea fundului se menține proporțional aceeași, aşa cum am observat

și în legătură cu chiupurile. Ingroșarea exagerată a fundului constituie aşadar o notă caracteristică pentru tehnica vaselor de uz comun de la Tăualaş, pe care o întîlnim însă și la vasele din cultura Criș descoperite în Banat¹⁴; analogia nu trebuie trecută cu vederea, întrucât ea denotă prezența culturii Criș tîrziu.

Suprafețele exterioare de nuanță cenușie-gălbui ale acestor oale erau netezite în planuri mari, însă fără o grija deosebită. Sub buză sau ceva mai jos, pe peretele vasului, se vede cîte o proeminență în chip de gurgui, bine însipită în peretele vasului, încît nu pare trasă din pasta peretelui (fig. 5/1, 4—5).

Sub un aspect oarecum mai evoluat, o formă derivată din aceasta arată o tendință spre răsfringerea buzei în afară, precum și schițarea unui inceput de git, iar linia de profil devine tot mai sinuoasă (fig. 6/2—6).

Între vasele care serveau la pregătirea hranei este și o altă formă, de asemenea cunoscută și în celealte culturi neolitice (Criș, Tisa, Precucuteni I—III), așa-numita *tavă*. De formă ovală și de aspect grosolan, cu peretei verticali sau ușor înclinați spre interior, dar scunzi, avind înălțimea între 0,02—0,04 m, aceste vase lucrate din pastă groasă prezintă suprafețe de culoare negricioasă-cenușie, pe cînd unele porțiuni din pereti și fundul au căpătat uneori, prin acțiunea repetată a focului, nuanțe gălbui-roșcate. Sub buza vasului se află și aici mică proeminență cu ajutorul căreia se putea minui vasul (fig. 6/8—9). Adescori această formă era prevăzută cu un mic jgheab sau cioc de turnat. O variantă a acestor forme este dată de „*tava*“ pe patru și alteori chiar săse piciorușe cilindrice (fig. 6/19).

Vasul-*tavă* oval, care poate fi de dimensiuni variate și mai rar și de formă rotundă, este comun ambelor straturi de cultură de la Tăualaș și, după părerea unor cercetători, era foarte indicat pentru fierberea peștelui.

Bolurile larg deschise, de formă semisferică, avînd peretei în continuare cu linia fundului, abia indicat (fig. 4/15—16), sunt lucrate mai ales din pastă de calitate inferioară, adeseori suprafețele exterioare sunt deteriorate prin corodare (fig. 4/4). Înălțimea lor, cu o linie a profilului așa de simplă, este de 0,045 m—0,055 m. Particularitatea îngroșării în interior a fundului se observă și la forma de bol, care din această cauză prezintă un aspect greoi, dar căpătă în schimb un echilibru mai sigur (fig. 4/4,7).

În stratul superior, bolurile sunt lucrate din pastă mai subțire, culoarea lor fiind roșcată, linia fundului fiind acum ușor profilată, iar uneori evoluind spre forma tronconică (fig. 4/6, 15—19, 9/2).

În categoria ceramică de uz comun, de aspect greoi și mai neglijent modelate, intră și *lingurile* ca și *polonicele de lut*, și un fel de „*căușe*“, cu coada scurtă și groasă, care se sprijineau pe cîte unul sau două piciorușe cilindrice (fig. 6/19). Aceste exemplare își au toate analogii în materialele de la Turdaș¹⁵, fiind totodată forme destul de obișnuite în repertoriul ceramic al culturilor neoliticului sud-est european.

Cupa cu picior constituie, dimpotrivă, o formă caracteristică pentru cultura Vinča—Turdaș, am putea spune chiar o formă conducătoare și care, la Tăualaș, apare în ambele straturi. S-au descoperit aici mai multe fragmente de cupe, dar mai ales sunt numeroase picioarele cilindrice de cupă, de dimensiuni variate și pline în interior. Din acest tip de cupă cu picior s-a păstrat numai un singur exemplar ceva mai întreg (fig. 4/5), descoperit în stratul superior. Pasta bine

¹⁴ Gy. Nagy, în *ArchErt*, XXXI, 1911, p. 149, pl. II/10, 12, 16, V/6; I. Kutzián, *A Körös kultura*, Budapest, 1944, pl. XXXIX/8; Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 12, fig. 5—6; H. Dumitrescu, în *SCIV*, 17, 3, 1966, p. 439.

¹⁵ M. Roska, op. cit., pl. XCVII/6, 10, 12—13.

frămintată are grăuntele fin, arderea suprafeței fiind cenușiu-deschisă. În secțiune, straturile superficiale sunt cafenii-roșcate, iar stratul mijlociu este cenușiu-negricios. Cea mai simplă formă de cupă este aceea larg deschisă, ca o pilnie (fig. 4/1, 3); alteori însă peretii ușor curbați se strâng înspre gură, în chip de potir (fig. 4/5). Piciorul plin, de formă cilindrică, variază ca înălțime și se termină în partea de jos printr-o plintă sau talpă de formă rotundă și mai rar ovală. Această bază este de obicei plată și masivă (fig. 4/5), iar alteori este scobită în interior, în chip de boltă (fig. 5/2, 5).

O variantă a acestei particularități ne este semnalată de existența unor picioare înalte cilindrice, pline, cu baza scobită mult în interior, rezervîndu-se doar o margine îngustă de jur-imprejurul concavității interioare a bolții. Acest element ne face să presupunem existența unor forme de vase mai zvelte și elegante, în general lucrate dintr-o pastă mai fină. Asigurarea echilibrului stabil al vasului era obținută atât prin structura boltită a tălpiei piciorului, cât și prin îngroșarea la linia de unire a cupei cu piciorul. De-a lungul piciorului se observă adeseori usoare dungi verticale, care reprezintă urmele instrumentului de os cu care s-a făcut netezirea. Diametrul acestor piciorușe cilindrice poate atinge mai mulți centimetri (fig. 7/6, 8), mai ales în cazul când prezintă boltă înaltă la talpă. În general piciorul și talpa vasului erau acoperite cu un înveliș roșu viu, mai rar bătind în cafeniu, foarte bine lustruit, care aderă perfect la perete și constituie o notă specifică pentru această formă, fiind un procedeu tehnic tipic¹⁶ (black toped) în cultura Vinča—Turdaș. Exemplarele cele mai numeroase, cu înveliș roșu caracteristic, se găsesc mai ales în stratul inferior, între —1,80—1,60 m. În așezarea de la Vinča, formele corespunzătoare s-au descoperit între 9—8 m adâncime¹⁷. Se mai observă, deși mai rar, că talpa vasului era străbătută de cîte două mici găuri rotunde prin care se putea trece probabil un fir vegetal, fie pentru a putea susține uneori vasul, fie mai degrabă pentru a se face o legătură atunci când se produsese eventual vreo crăpătură în această parte inferioară, tot așa de expusă la deteriorare ca și cupa vasului. În stratul inferior există și o variantă mai puțin evoluată, la care piciorul cilindric propriu-zis lipsește, cupa pornind foarte aproape de baza circulară plată (fig. 4/10), potrivit probabil unei tradiții sau influențe directe din cultura Criș¹⁸.

Străchinile de forme larg deschise, de dimensiuni mai mult mici, tind spre o formă quasi tronconică și mai rar bitronconică, prin accentuarea liniei gîțului mai mult sau mai puțin înalt, vertical sau ușor înclimat înspre interior. Cele două variante ale acestei forme se întâlnesc în ambele straturi de cultură, fiind, poate numai întimplător, mai numeroase în stratul superior. O serie de castroane nu se deosebesc de străchinii decit prin adâncimea lor (0,14 m), fiind prevăzute și cu torți-apucători scobite la mijloc.

Alături de străchinii stau ceștile tronconice (fig. 4/8, 11—13, 17), înrudite ca formă generală cu primele, dar de dimensiuni mai reduse, avînd partea superioară subțiată și înclinată înspre interior, subțindu-se treptat spre baza dreaptă sau ușor teșită a vasului.

¹⁶ O aplicare mai puțin reușită a acestui procedeu tehnic este cunoscută și la unele vase ale culturii Criș (cf. H. Dumitrescu, op. cit., p. 437).

¹⁷ M. M. Vasić, op. cit., II, 1936, fig. 30, nr. 246, 247, 249 b, c, și altele.

¹⁸ Ultimile variante menționate intră în grupa formelor mai evolute. Forma de cupă sprijinită pe patru piciorușe (fig. 6/2) este tipică. Între formele culturii Criș târzii (cf. I. Kutzián, *A Körös kultúra*, pl. 14/10—11, 33/8, 9, 11, 34/1, 4).

Pahare. O serie de fragmente cu perchișii verticali, mai mult sau mai puțin subțiri, înalți între 0,045 m—0,09 m, pot fi considerate ca aparținând unor pahare. Pasta este mai bună, arsă la cafeniu-roșcat, prezintă uneori și un înveliș cenușiu (fig. 6/5, 7, 14, 16—17; pl. I/8).

O variantă mai rară este forma cu picior înclinar (fig. 4/6). De asemenea, în ambele straturi de cultură s-au descoperit o serie de fragmente care au făcut parte din vase cu gâturi mai înalte, cilindrice sau ușor evazate și cu umărul înalt și bombat (fig. 4/14; 7/17), care indică existența unor vase piriforme de proporții mai mari sau mijlocii, așa-numitele amfore întâlnite la Turdaș¹⁹.

ACESTE VASE ERAU LUCRATE DIN PASTĂ BUNĂ, CULOAREA LOR FIIND CENUȘIE-NEGRICIOASĂ, IAR PE LINIA DIAMETRULUI MAXIM PREVĂZUTE UNEORI CU UNA SAU DOUĂ PROEMINENȚE CARE ȚINEAU LOCUL TORȚILOR.

De această serie se leagă și vasul în chip de „trunchi de piramidă” inversat, cu baza patrulateră în colțuri rotunjite și având astfel patru suprafețe laterale (fig. 1/2—3, 6, 8, 10—11, 13; 2/7—8, 11; pl. V/12, IX/5, 7—11, XV/7—8, XVI/7, XXIII/5, 8, 13, 15), apariție tipică și tot așa de frecvență ca și forma de cupă cu picior de către menționată în cultura Turdaș²⁰. Ca și în cazul unora dintre formele precedente, prin variația și jocul dimensiunilor, și această formă ar putea fi socotită, din punct de vedere funcțional, *pahar* sau chiar *castron*. Această formă apare la Tăualas în ambele straturi, cu frecvență mai mare în stratul superior²¹. În așezarea de la Vinča, această formă colțuroasă lipsește din repertoriul formelor cunoscute, dar se întâlnește în cultura Tisa²², dar și în cultura ceramicii liniare, etapa III—IV²³, poate că o formă adoptată, și va apărea mai tîrziu în aceeași arie geografică în cultura Vučedol²⁴, ca o formă reminiscentă, probabil de tradiție locală.

Deși avem la dispoziție numai fragmente, se poate vorbi de mai multe variante — unele deosebite în mod special prin creșături transversale paralele. Considerăm că unele dintre variantele acestei forme, acele cu muchiile ascuțite, vor fi avut un prototip lucrat din lemn, pe cind altă variantă ne sugerează că prototip un coș împelit pe un schelet de bete, care ar fi la originea celor patru muchii ale vasului.

Există însă și o variantă care, la partea superioară, este prevăzută cu un orificiu rotund, încadrat de o mică ramă în patru colțuri. Acest element, ca și faptul că mai toate fragmentele au păstrat urme negre de funingine, ne face să credem că varianta în discuție nu ar putea fi cuprinsă sub denumirea globală de mai sus și că, de fapt, ar reprezenta partea superioară care scoate flacăra și se punea ca un capac deasupra vasului în care se ardeau grăsimi sau substanțe răšinoase, folosite poate și în practicile de cult.

¹⁹ M. Roska, *op. cit.*, pl. XCI/1—7, 15.

²⁰ *Idem*, pl. CXXIII/8, 14, 14 la Turdaș și CXLVIII/9 la Valea Nandrului.

²¹ În săpăturile lui M. Roska de la Turdaș, forma aceasta, proprie culturii Turdaș, apare în stratul inferior, ceea ce permite paralelizarea acestor două straturi de cultură, care coincid și în privința adincimii la care se găsesc față de suprafață actuală a solului: — 0,60 — 1,20 m: cf. M. Roska, *op. cit.*, p. 9—15.

²² Formă adoptată sau moștenită dintr-o cultură mai veche, cf. J. Banner, in *Acta ArchBp*, 12, 1960, p. 1 și urm., pl. XXVI/2, 24—26, 32; N. Kalicz — J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*, Budapest, 1977, p. 366 și urm., pl. 170/16, 173/11.

²³ B. Soudský, in *Památky Archeologické*, 45, 1—2, 1954, p. 89 și urm.

²⁴ S. Dimitrijević, *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja*, III, Eneolit, Sarajevo, 1979, pl. XXXIV/1—2, 6.

O altă formă interesantă, curentă în așezarea de la Turdaș²⁵, dar pentru care la Tăualaş nu avem decât cîteva fragmente din pastă arsă la roșu, este aceea alcătuită din două trunchiuri de con, unite prin bazele lor. Vasul are un gît, iar fundul și deschiderea gurii sunt de dimensiuni egale, la unirea celor două jumătăți ale vasului, pe linia celui mai mare diametru, aflindu-se o muchie pronunțată ca o carenă, din care s-a tras lateral cîte o toartă, de fapt o proeminență triunghiulară. Resturile acestui vas de formă precis bitronconică, în cazul de față cu carena îngroșată-rotunjită, au fost descoperite în stratul superior de la Tăualaş. De multe ori pe fundul vaselor se văd cunoșcutele amprente de rogojină (fig. 7/12).

În așezare s-au găsit desigur și fragmente de vase semisferice cu pereții perforați, denumite în general strecurători (fig. 6/15, 18). Larga lor întrebuițare este dovedită și prin imprejurarea că aceste vase, în totdeauna parțial înnegrite, sunt nelipsite din mai toate așezările culturilor neo-eneolitice din sud-estul european, deosebindu-se de forma comună a strecurătorilor propriu-zise, fiind folosite pentru scurgerea zerului din laptele pris, pentru a se face brînza de vacă.

În așezarea de care ne ocupăm nu s-au găsit vase antropomorfe, aşa cum se cunosc în așezarea de la Vinča. În legătură cu această categorie, notăm totuși la Tăualaş o serie de picioare de lut izolate, modelate în formă de picioare umane, la care s-au indicat în chip realist nu numai degetele, dar și osul proeminent al gleznei, ca și scobitura laterală a tălpiei (fig. 8/8, 10—13). Deși în starea actuală aceste obiecte nu par să aibă asigurat un echilibru stabil, totuși ele ar fi putut fi folosite ca suporturi de vase mai mici, în genul cupelor. Interesant este și faptul că unele dintre aceste exemplare sunt lucrate din aceeași pastă ca și picioarele cilindrice de cupă, având pe deasupra și învelișul caracteristic de culoare roșie cu lustru.

La Turdaș se cunosc picioare și un vas de cult susținut pe două suporturi în chip de picioare umane²⁶.

Vasele miniaturi reproduc formele vaselor de dimensiuni mari și sunt relativ numeroase, fiind lucrate atât din pastă groasă, cît și din pastă mai fină (fig. 7/13—14, 16; 7/9=8/5).

Se intilnesc formele tronconice, bolurile, oalele ovoidale, cupele cu picior etc.

Avind în vedere dimensiunile în general reduse ale obiectelor de cult, credem că vasele în miniatură erau folosite și ele mai degrabă în acest scop, decât ca văsuțe cu care se jucau copiii. Ca un argument în sprijinul acestei păreri menționăm grija cu care s-au redat în mic atât caracterele esențiale ale vaselor mari, cît și unele particularități, ca de pildă îngroșarea exagerată a fundurilor la miniaturile care reprezintă vase de uz comun.

Un mic vas fragmentar de formă ovală, scobit prea puțin în interior, din pastă arsă la roșu, având și patru piciorușe ciuntite, sugerează, prin modelarea lui, un animal și va fi fost probabil un vas de cult (fig. 6/21).

În categoria vaselor de cult, de asemenea de proporții reduse, intră și vasele fragmentare de formă unor mici coveti, sprijinite pe patru piciorușe cilindrice, cu înălțimea de 3—4 cm (fig. 6/20). Pe fețele laterale se observă că bulgărul de lut a fost scobit pentru a se obține această concavitate.

Grosimea fundului este de 0,012 m. Suprafața este cenușie, bine netezită, dar altelei mai neglijent tratată (fig. 6/19).

²⁵ M. Roska, op. cit., pl. LXXXVII/14, XCI/7.

²⁶ Idem, pl. XCIX/1—7, 13; M. D. Lazăr, în *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 15—16, fig. 6 — piesă la care picioarele lipsesc, dar locul de unde pornesc se vede clar.

Fragmente de văsuțe de acest fel se găsesc în ambele straturi de la Tăualaș și sint destul de numeroase la Turdaș²⁷, însă ele reproduc de fapt o formă proprie culturii Criș²⁸.

In aceeași ordine de idei notăm și numeroase picioare cilindrice de lut, uneori ușor curbate spre exterior și care se îngroașă treptat la partea superioară, încât diametrul lor atinge aici 0,05 m, iar în partea de jos este de numai 0,017 m (fig. 8/3, 9, 14). Ele provin de asemenea de la anumite forme de vase de cult, cunoscute în cultura Vinča²⁹ și la Turdaș³⁰, dar și mai înainte de acestea sau paralel în timp și în cultura Criș³¹.

In legătură cu vasele de cult stă probabil și un vas fragmentar de proporții mici și de o formă mai puțin obișnuită, lucrat dintr-o pastă cenușie negricioasă cu reflexe roșietice în zona dinspre fund. In starea actuală, deoarece s-a păstrat numai jumătate din vas, este greu de precizat întregirea acestei forme. S-ar părea că vasul, mai mult ovoidal, avea un gât îngust și ședea pe piciorușe cilindrice scurte. Spre fund, grosimea este de 0,01 m, iar după urmele de ruptură de pe peretele vasului se poate deduce că ar fi existat și o toartă. Suprafața peretelui păstrat era ornamentată cu incizii trase neregulat cu ajutorul unui vîrf bont (fig. 7/11=6/10). Acest vas fragmentar a fost găsit în stratul inferior.

In stratul superior s-a descoperit un fragment de vas mic din pastă arsă mai slab, culoarea suprafeței fiind gălbui-roșcată. Fragmentul provine de la locul de intersecție în muchie, pe verticală, a doi pereți. După toate aparentele, fragmentul făcea parte dintr-un vas de forma acelor cutii sau „altărașe“ triunghiulare sau pătrate cunoscute la Vinča, ca și la Turdaș. Decorul, destul de șters, constă din cîteva incizii neregulate, ca și puncte adincite, oarecum rotunde.

Tot din stratul superior s-a scos și un alt fragment din pastă cenușie și corodată, avînd aceeași muchie proeminentă și fiind ornamentat cu incizii liniare și mici scobituri lunguiete.

*

După cum s-a putut vedea, seria formelor ceramice din așezarea de la Tăualaș concordă cu acelea din repertoriul formelor cunoscute la Turdaș, deși varietatea lor este, firește, mai redusă în comparație cu marea bogăție de forme ieșite la iveală în așezarea eponimă de la Turdaș.

Faptul esențial este însă prezența în așezarea de la Tăualaș a formelor tipice conduceătoare prin care cultura Turdaș se leagă strîns de fazele B₁—B₂ ale culturii Vinča, așa cum a arătat M. Garašanin, reconsiderînd poziția stratigrafico-cronologică a materialelor descoperite anterior la Vinča de M. Vasić.

După aceste puține considerații, putem conchide că în evoluția fiecărei forme luate în parte și urmărite în cele două straturi de cultură de la Tăualaș, puținele

²⁷ M. Roska, *op. cit.*, pl. XCVII/6, 10, 12—13.

²⁸ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. 36/4, 8, 47/19; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 17, fig. 8.

²⁹ La Vinča: M. M. Vasić, *op. cit.*, I, nr. 103; II, 1936, nr. 183 a, c, 1445; la Gradac: B. Staljo, *Gradac*, Belgrad, 1972, pl. XX—XXI, catalog, 204—214, 228; la Supska Stublina: D. Garašanin — M. Garašanin, *Supská*, Belgrad, 1979, pl. XII/2—3; la Rast: Vl. Dumitrescu, *The Neolithic Settlement at Rast*, in *BAR*, 72, 1980, pl. LV și urm.

³⁰ M. Roska, *op. cit.*, pl. 36/4, 47/19, 36/1, 6/7—8, 47/15, 6/4.

³¹ Vezi și descoperiri mai vechi din Banat: Gy. Nagy, *op. cit.*, II/18; sau din Ungaria: I. Kutzián, *op. cit.*, pl. 3/4, 5/1—3, 5—8, 10, 14/2, 10—11, 18/4, 20/4, 25/4, 32/5, 7, 33/8—9, 11.

deosebiri constatare se datorează dezvoltări firești mergind pe linia unei finisări a produselor ceramice, care nu a alterat însă linia formelor inițiale.

Notăm totuși, ca un element caracteristic în dezvoltarea locală a ceramicii în cultura Turdaș, predilecția pentru *carea* tot mai ascuțită, care apare la unirea celor două părți tectonice importante ale vasului, atât la unele forme bitronconice din categoria străchinilor, cât, mai ales, la ceștile de dimensiuni variate, ceștile reprezentând aici, aşa cum s-a spus, și din punct de vedere calitativ, un anumit grad de perfecționare.

Torțile propriu-zise nu sunt cunoscute la Tăualaș, ci cel mult, puțin vorbi de unele forme embrionare de torți. Majoritatea vaselor mari de provizii sunt prevăzute cu apucători în formă de proeminențe masive, ca niște gurguii așezate de obicei spre mijlocul peretelui vasului și alteori dispuse în siruri paralele, dar în sens alternativ, pornind de sub buza vasului. Aceste proeminențe apar mult mai rar la vasele în formă de pahar, în parte îndinspre fund (fig. 4, 9).

Desigur, se observă un strins raport între dimensiunile vaselor și în oarecare măsură și ale formelor, și dimensiunile acestor proeminențe-apucători modelate sub aspecte variate și caracteristice.

Poate fragmentele de vase mari de uz gospodăresc apar, de asemenea proeminente, de formă mai ales conică, avind uneori tendința de a se alungi ca un niște scurt sau, dimpotrivă, sănătate retezate în formă de trunchi puternic de con (fig. 2/15), față lor superioară putând fi plată sau ușor scobită. Adeseori unei proeminențe groase i se dă o formă prelungă, partea ei superioară fiind scobită prin unele adincituri rotunde, de unde rezultă doi sau trei colți puternici în formă de inamelon (fig. 2/13; 5/9, 13).

Paralel cu proeminența masivă, pe vasele de dimensiuni atât mari, cât și mai reduse, uneori din pastă de calitate mai bună, se dezvoltă proeminență-buton, cu piciorul scund cilindric, partea superioară fiind bombată ca o ciupercă, plată (fig. 5/7), dar de multe ori, dimpotrivă, adine scobită (fig. 5/10; 9/5, 8) în maniera deja cunoscută în cultura Criș, ca și în cultura ceramicii liniare. Partea superioară a unei proeminențe mari rotunde și plate poate fi decorată prin scobituri mici alveolare (pl. IV/1), sistem ornamental întlnit de asemenea și în chip identic în cultura ceramicii liniare.

În alte cazuri, o proeminență rotundă este brăzdată fie prin cîte două sănătăți verticale (fig. 9/6), fie prin alveole, ceea ce are ca efect imediat alungirea proeminenței în sens lateral (fig. 5/14, 16), evoluind treptat spre forma ovală, iar pe de altă parte se va ajunge și la împărțirea proeminenței mari, inițiale, în două sau trei proeminențe alăturate mai mici (fig. 5/17; 9/7).

Alături de proeminența rotundă și ovală, la seria vaselor din pastă mai bună apare proeminența de formă prelungă și îngustă (fig. 5/8), simplă sau brăzdată prin sănătăți verticale, iar alteori scobită prin cîte 3—5 alveole (fig. 5/15). Proeminențele ovale, de o accentuată formă prelungă, au suprafața plată sau bombată, bine notezită și pot fi așezate pe peretei vaselor, ca și proeminențele prelungi (fig. 2/15), adică atât în sens orizontal, cât mai ales în sens vertical, având totodată și un rol decorativ, căci marginile lor sunt adeseori crestute sau scobite adine ca o rozetă.

Dintre formele derivate din proeminența plată prin scobirea laturilor, relevăm mai frecvente: triunghiurile cu laturile curbate în chip de inimă (fig. 5/14), și și formă de să, obținută prin subțierea mijlocului unei proeminențe ovale așezate orizontal și deplasarea pastei spre cele două capete (fig. 5/16). Mai rar am găsit la Tăualaș forma care amintește în linii mari pe aceea așa-zisă în „clepsi-

dră", care de asemenea poate fi așezată atât vertical, cât și orizontal pe pereteii vaselor.

Pe lîngă aceste apucători cu rol atât utilitar, cât și decorativ, pe cîteva fragmente din pașă bine arsă la roșu apare și un miner propriu-zis, realizat prin modelarea pastei în forma unui trunchi de con, care se îndoiește în unghi drept și se termină apoi în chip de corn ascuțit la capăt (fig. 2/14).

Acest tip de miner pus pe peretele vasului cu vîrful ascuțit în jos apare ca stilizare a unui bot de animal (fig. 5/18—19).

Interesant este însă momentul cînd aceste apucători în formă de proeminență și derivatele lor încep să fie perforate orizontal (fig. 5/11), sau vertical, la început atât cît să poată trece un fir sau două pentru suspendarea vasului (fig. 5/3, 12), orificiul devenind apoi tot mai larg, ceea ce înseamnă că s-a făcut primul pas spre elaborarea unor torți propriu-zise. De pildă, o formă embrionară de toartă, després care a fost vorba mai înainte, redată de fig. 5/20, a rezultat dintr-o proeminență lată și groasă, perforată vertical printr-o gaură rotundă, cu colțurile modelate în chipul unor mici coarne (carene) curbată. Acest fel de toartă revine pe vasele-amforă și este pusă pe diametrul maxim, de obicei în poziție orizontală.

În cazul cînd o proeminență prelungă este perforată vertical, ea constituie o formă preliminară a torților tubulare de proporții reduse, caracteristice pentru ceramica de tip zis Čoka (fig. 5/3, 12; pl. X/8, XVII/7).

Dc altfel o evoluție analoagă spre torțile propriu-zise, pornind de la forme inițiale asemănătoare și trecînd prin variante surprinzătoare prin identitatea lor cu acele de la Tâualăș, o întîlnim și în cadrul culturii ceramice liniare de tipul cu note muzicale, descoperită atât pe teritoriul patriei noastre³², cît și în Slovacia³³, constituind probabil un simplu fenomen de convergență.

Ornamentarea ceramicii. Fără îndoială că ornamentarea vaselor mari din categoria de uz comun cu peretei groși nu putea fi prea variată și bogată. Pe lîngă netezirea și lustruirea interiorului acestor vase, ca și a unei zone exterioare în jurul buzei vasului, în afară de *barbotina* simplă sub formă de dungi paralele ușor reliefate, decorul mai putea consta din șiruri de alveole dispuse sub buză sau pe corpul vasului în chip de briuri (pl. VI/I). Mai rar mici alveole se văd și pe baza vaselor, înlocuind obișnuitele crestături (pl. X/3, 5, 7—8; XIII/7, 11; XV/3, XXI/7, 11, 15). Alveolele grupate și dispuse aparent la întîmplare pe suprafața vaselor pot fi considerate un decor (pl. III/2, 6—7, V/6; fig. 1/5, 3/10), dar, ca și la briul alveolar, scopul urmărit era de a forma un fel de armătură care să întărească pereteii vaselor mari.

Dimpotrivă, vasele de dimensiuni mai reduse și din pașă mai fină sunt mai bogat ornamentate, folosindu-se tehnici diferite, cea mai tipică pentru cultura Turdaș fiind tehnica inciziei și aceea a punctelor scobite în pasta încă moale.

Ne vom opri mai întii la ceramica decorată cu caneluri fine. Spre deosebire de situația de la Vinča, unde categoria ceramicii cu „pliseuri” este foarte abundantă³⁴ și deci caracteristică pentru cultura Vinča, în așezarea de la Tâualăș rolul decorului plisat este cu totul secundar. Dar întrucât și în ceramica de la

³² Aceeași poziție piezișă a motivelor am remarcat-o și în ornamentarea ceramicii culturii Precucuteni III, unde apare ca un element stilistic bine asimilat: cf. VI. Dumitrescu, în *IstRom*, I, București, 1960, p. 48, fig. 8/4.

³³ B. Soudský, *op. cit.*, fig. 7/4, 6, 9/27.

³⁴ M. M. Vasić, *op. cit.*, I, 1932, p. 15 și urm. Dacă ar fi să amintim numai cele din Banat, vezi Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 110, fig. 10, ornament tip Cl—Clo; vezi și la p. 113, 114, 116, 118 și altele.

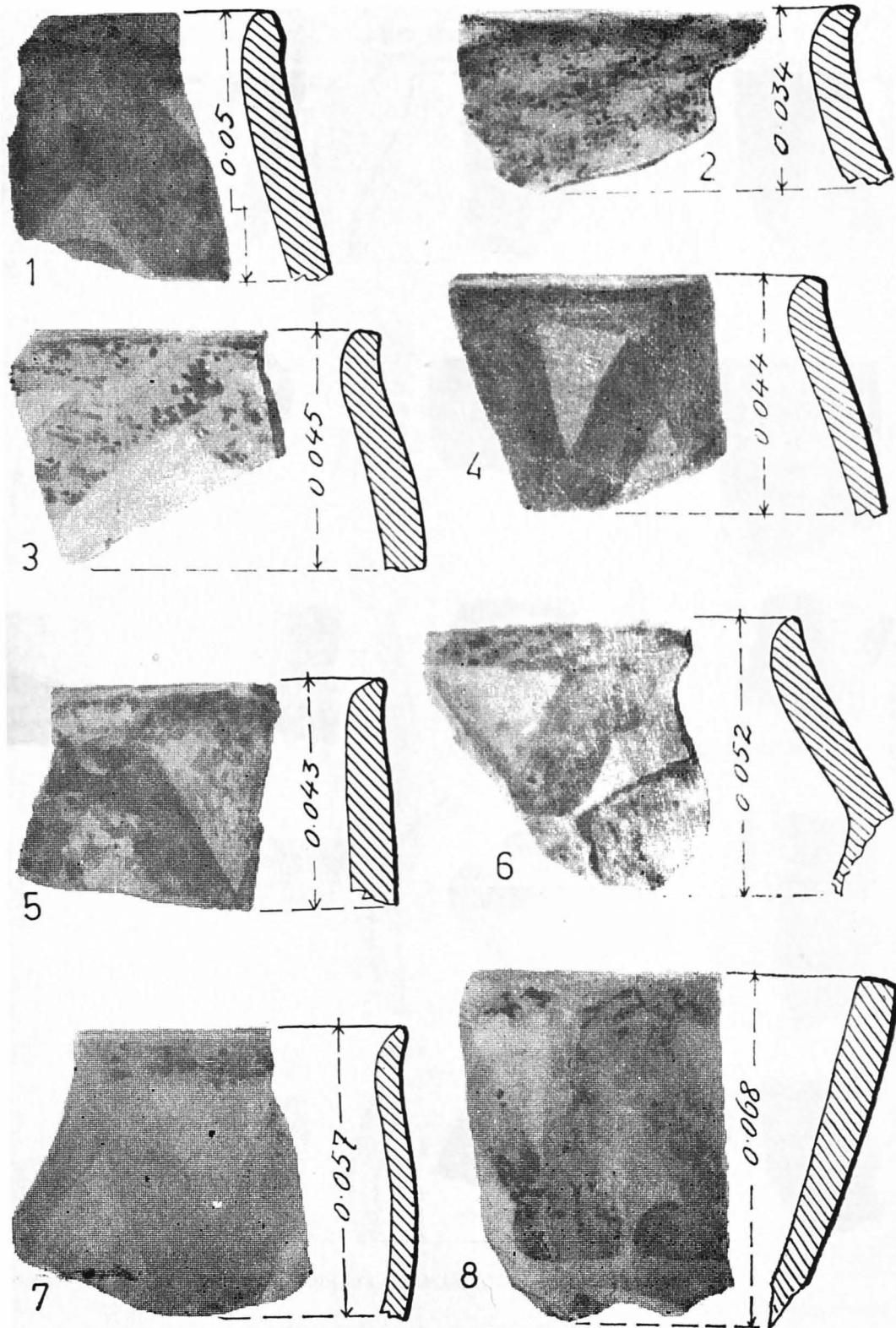
Turdaș această categorie ceramică este destul de numeroasă, credeam că situația de la Tăualaș oglindește numai un caz fortuit, explicabil prin întinderea redusă a săpăturilor noastre. Prea puținele fragmente din această categorie descoperite la Tăualaș sint lucrate dintr-o pastă fină neagră lustruită cu reflexe cenusii. Canelurile foarte fine sint dispuse în registrul superior: de pildă pe umărul unui vas de o formă mai deosebită, cu gât, se văd siruri piezișe de astfel de caneluri sau redind motivul în „căpriori” (fig. 7/18). Acestea au fost găsite în stratul inferior. În stratul superior, tehnica decorului de tipul canelat se menține pe cîteva fragmente de cești, decorul fiind dispus în sens orizontal și de o factură mai largă, fiind vorba de caneluri propriu-zise.

Revenind la modul de ornamentare prin puncte scobite și linii incizate, observăm că acesta este decorul care dă nota caracteristică a așezării de la Tăualaș.

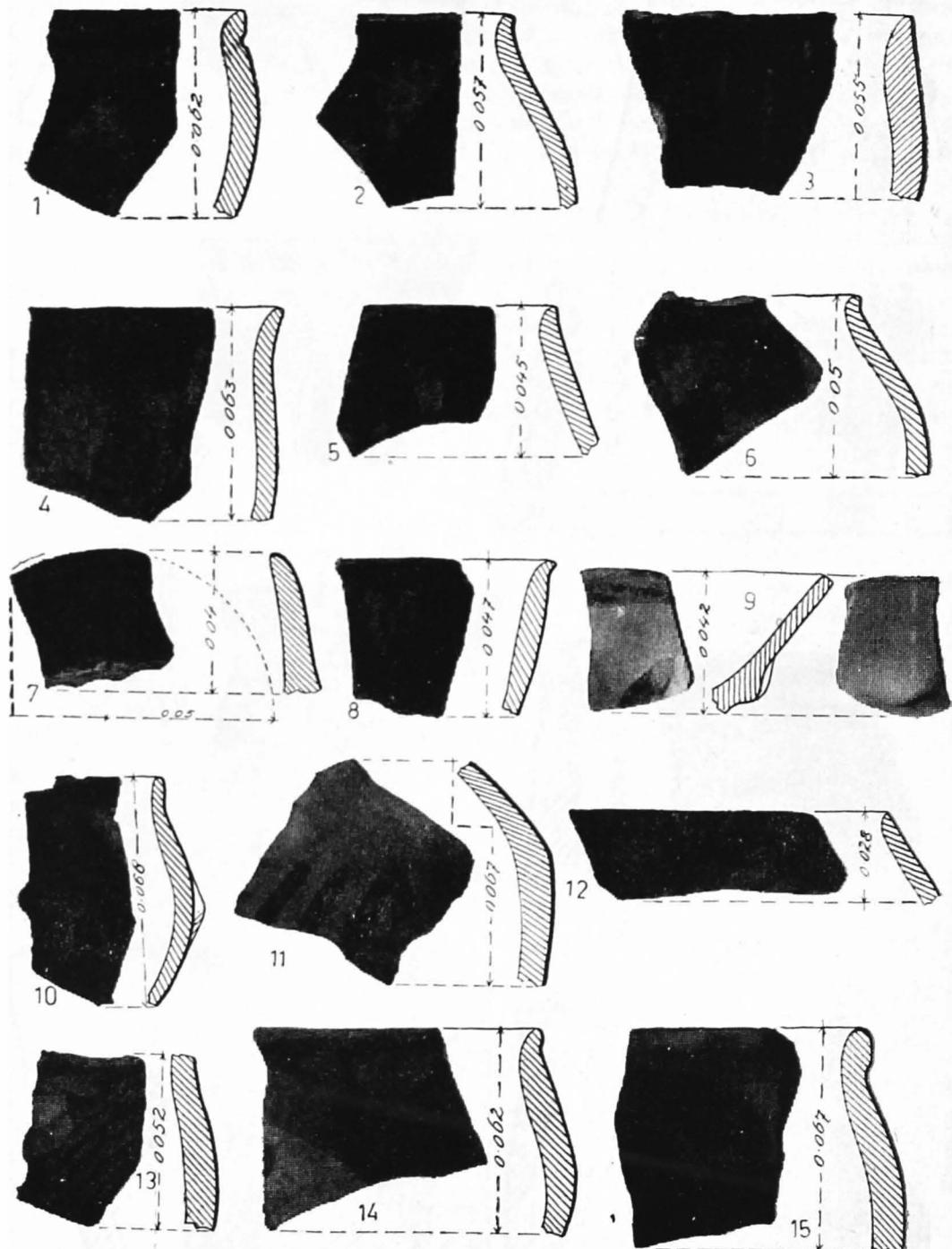
Intr-adevăr, și din punct de vedere statistic decorul punctat ocupă primele locuri, întrucât apare ca cel mai frecvent în ambele straturi de cultură.

La o privire mai atentă, acest decor prezintă o infinită varietate de dimensiuni și forme: rotunde, ovale, semilunare, în chip de mici triunghiuri sau ceva mai prelungi, ca și în formă de inimă. Mai rar punctele au aspectul unor scobituri ovale și ascuțite la ambele capete, amintind forma boabelor de griu (fig. 1/11—2, 7, etc.).

HORTENSIA DUMITRESCU

Pl. I — Deva — Tăualaș. Ceramică pietată.

Pl. II — Deva — Tăualaș. Ceramică pictată.

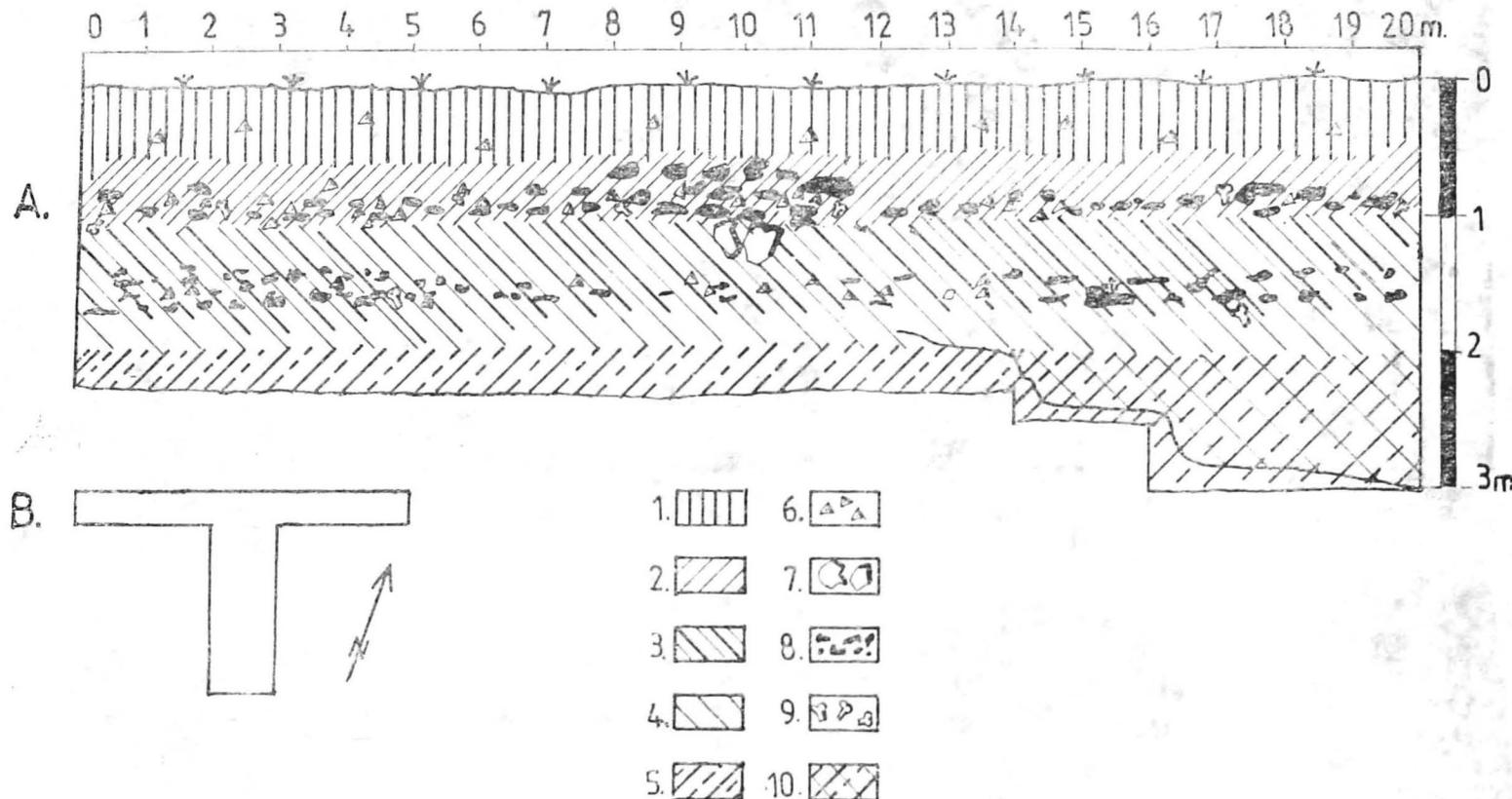
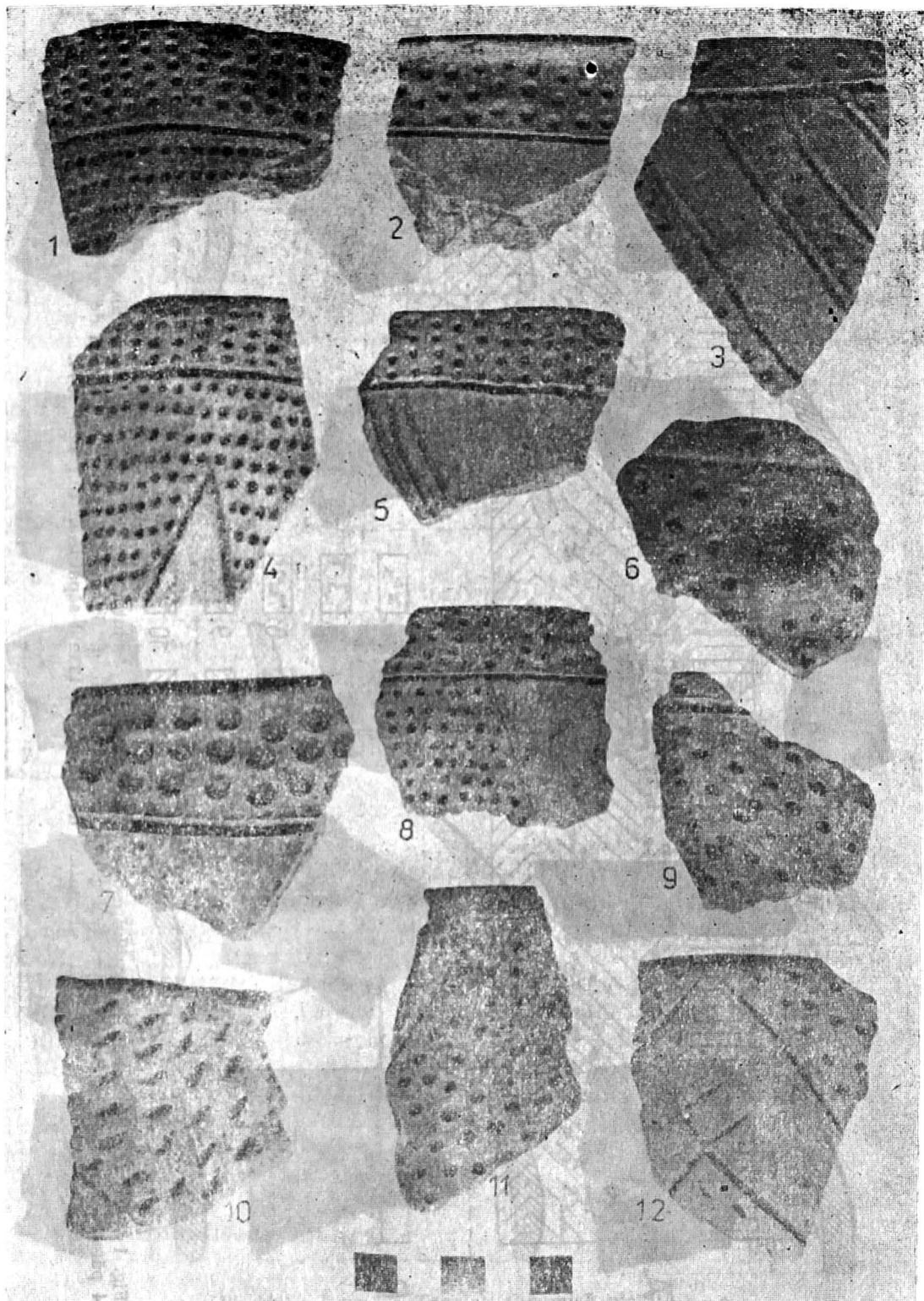
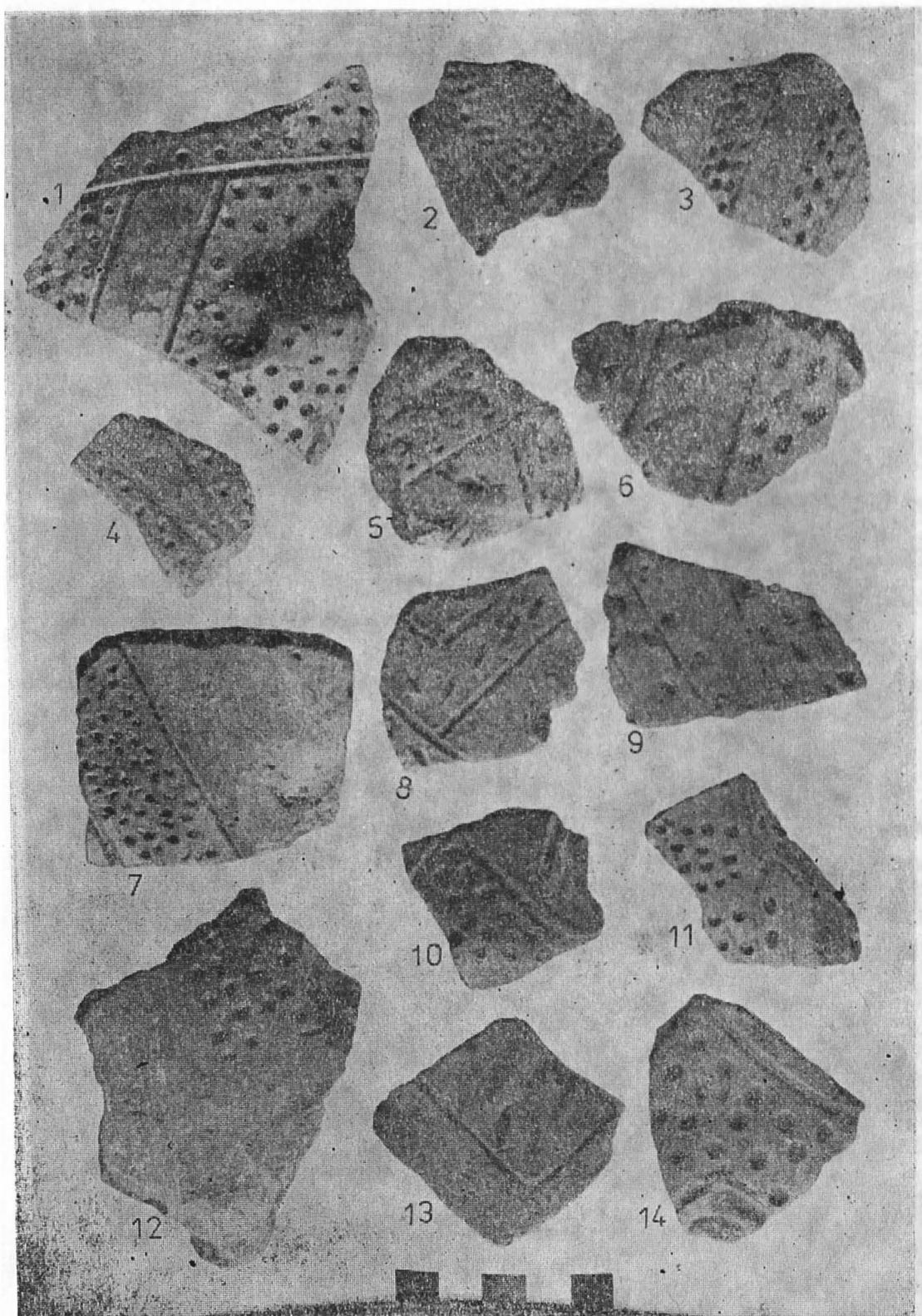

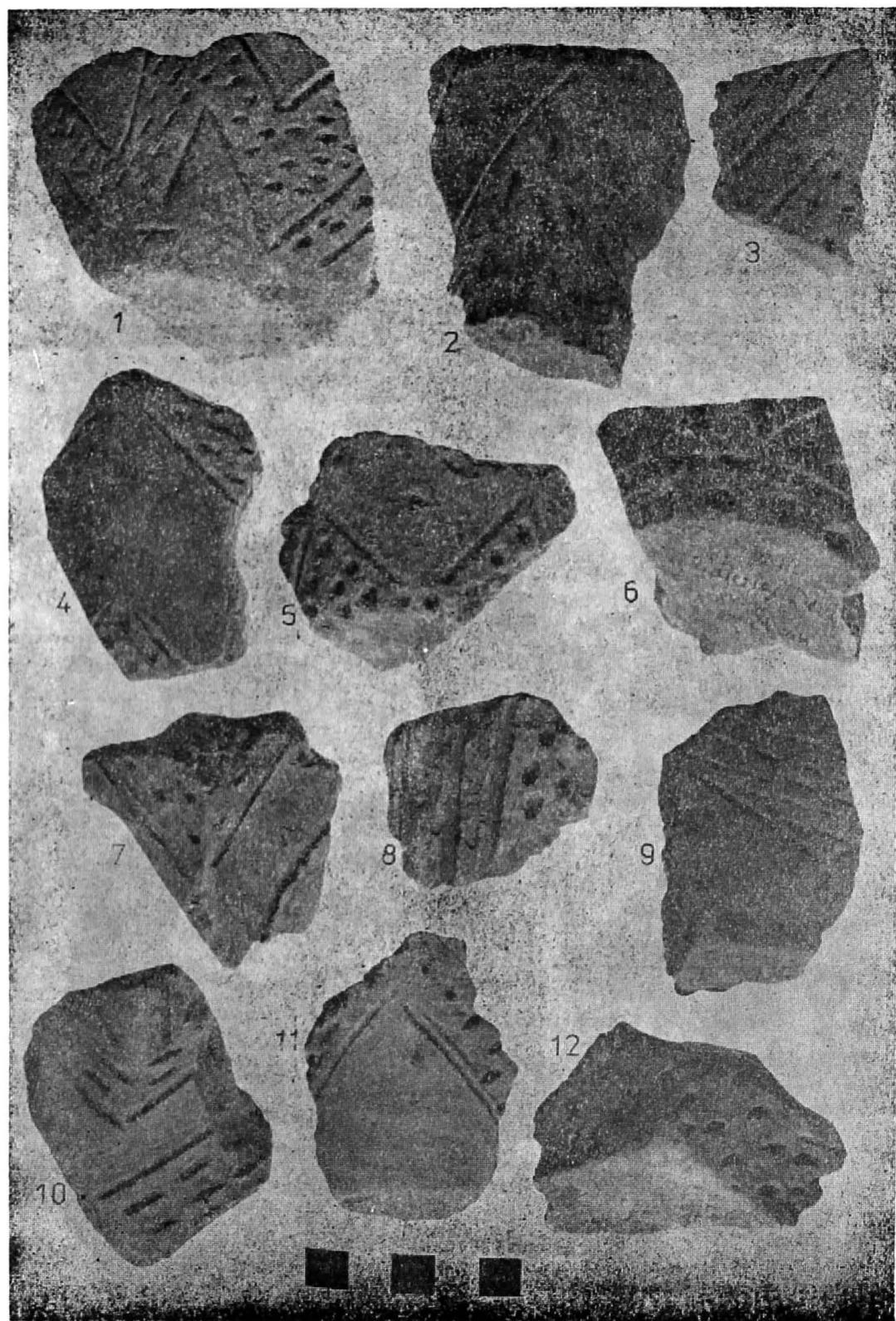
Fig. 1 — Deva — Tăualaş. A Profilul est-vest al şanţului I, 1 pămînt negru, 2 pămînt cafeniu-închis, 3 sol cafeniu-deschis (mîl), 4 pămînt cafeniu-deschis amestecat cu galben, 5 pămînt galben, 6 oase, 7 cioburi, 8 lespezi de piatră verticale, 9 chirpici, 10 umplutură de bordei; B Planul săpaturilor din anul 1944.

Pl. III — Deva — Tăualas.

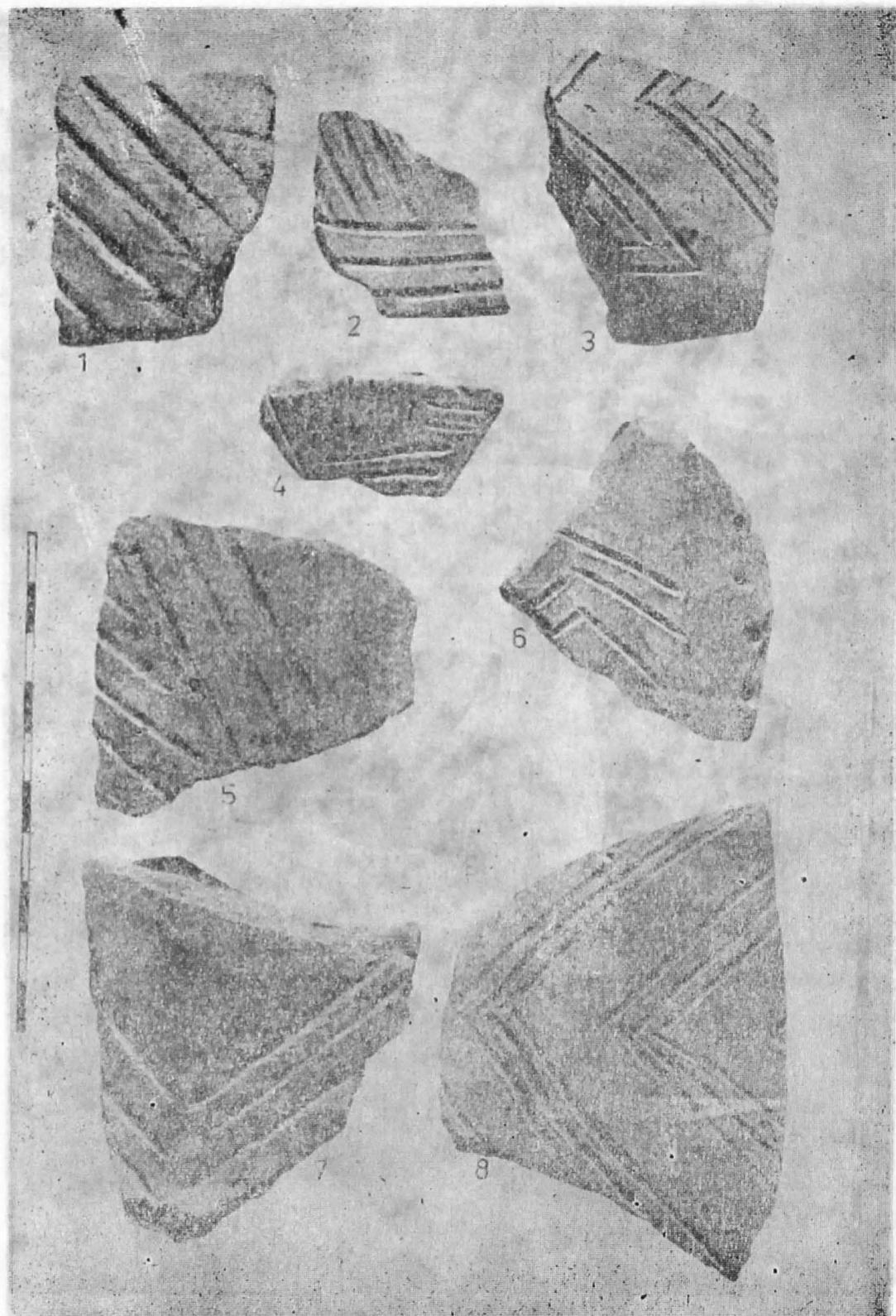

Pl. IV. — Deva. — Tăualaş.

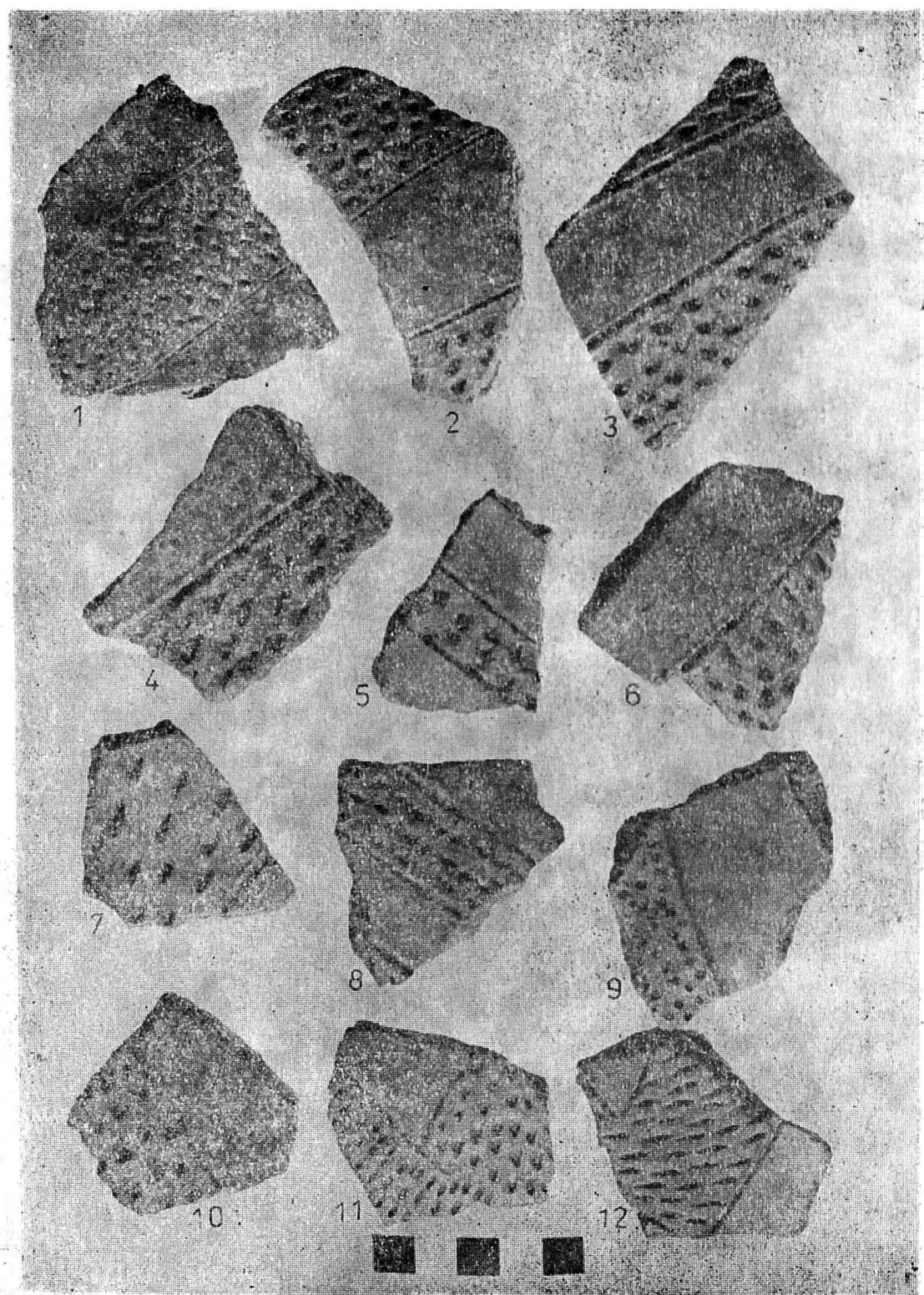
Pl. V — Deva — *Tăualăj.*

PI. VI — Deva. Tâualaş.

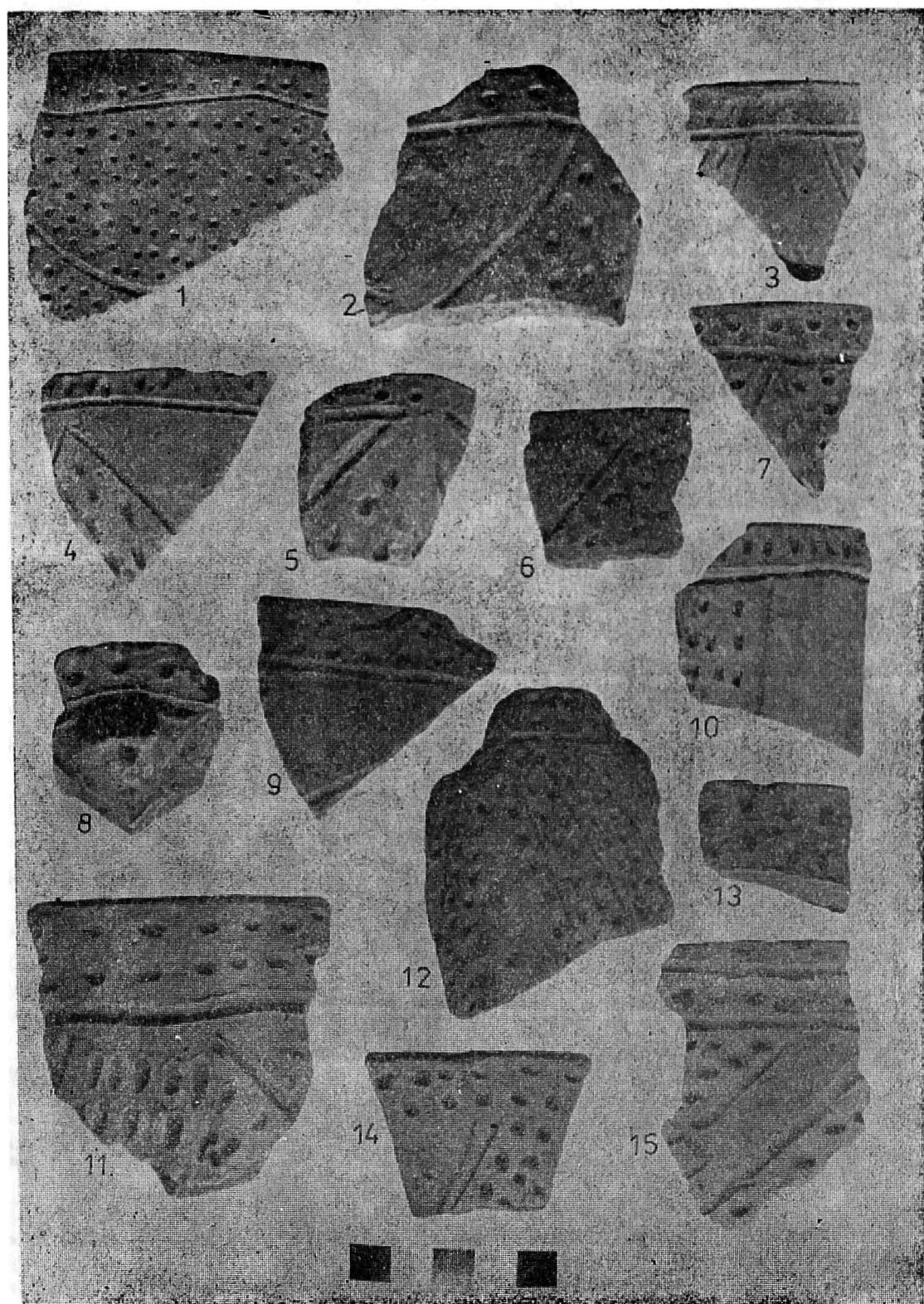

Pl. VII — Deva — Tăualaș.

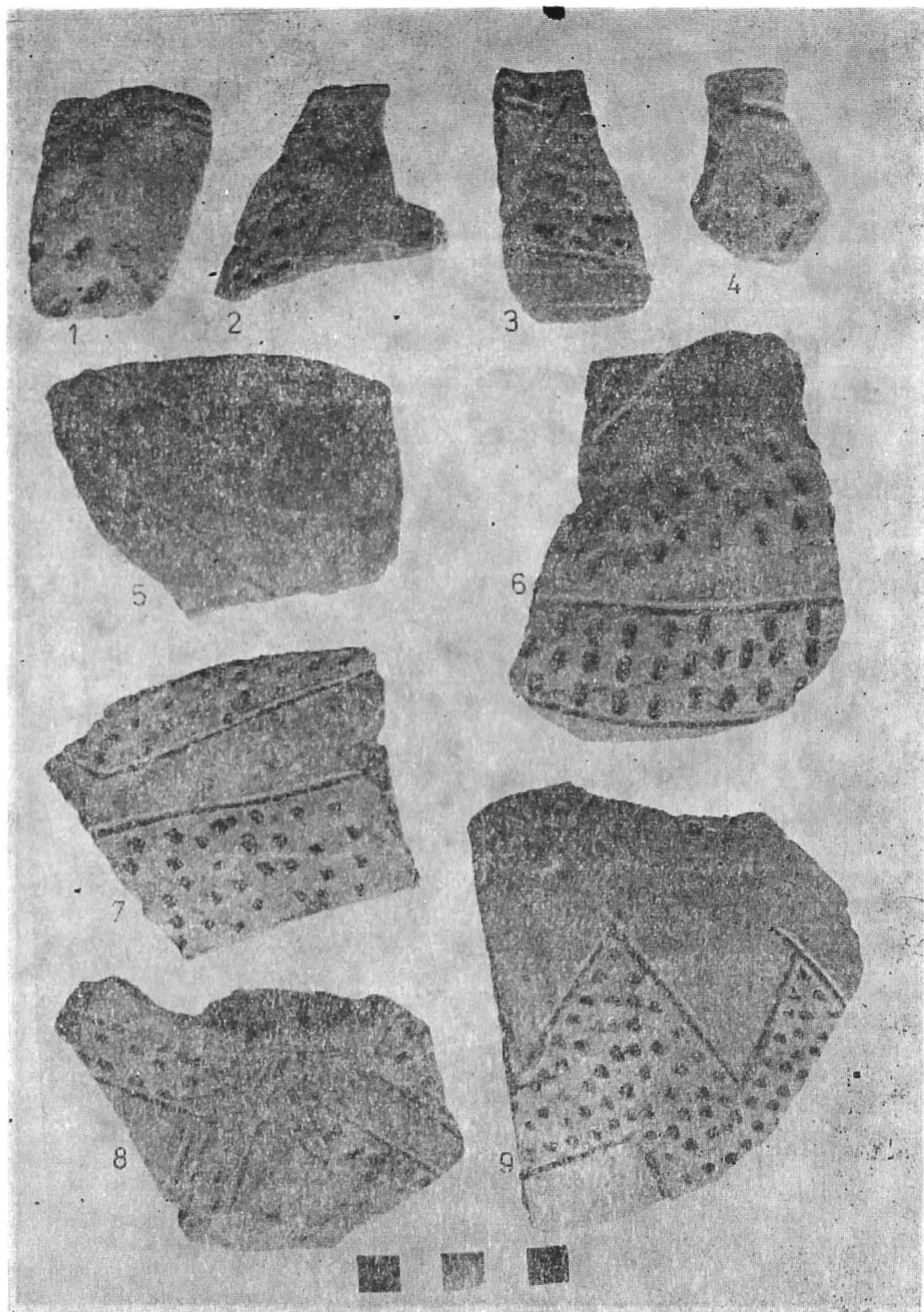

Pl. VIII — Deva — Täualaş.

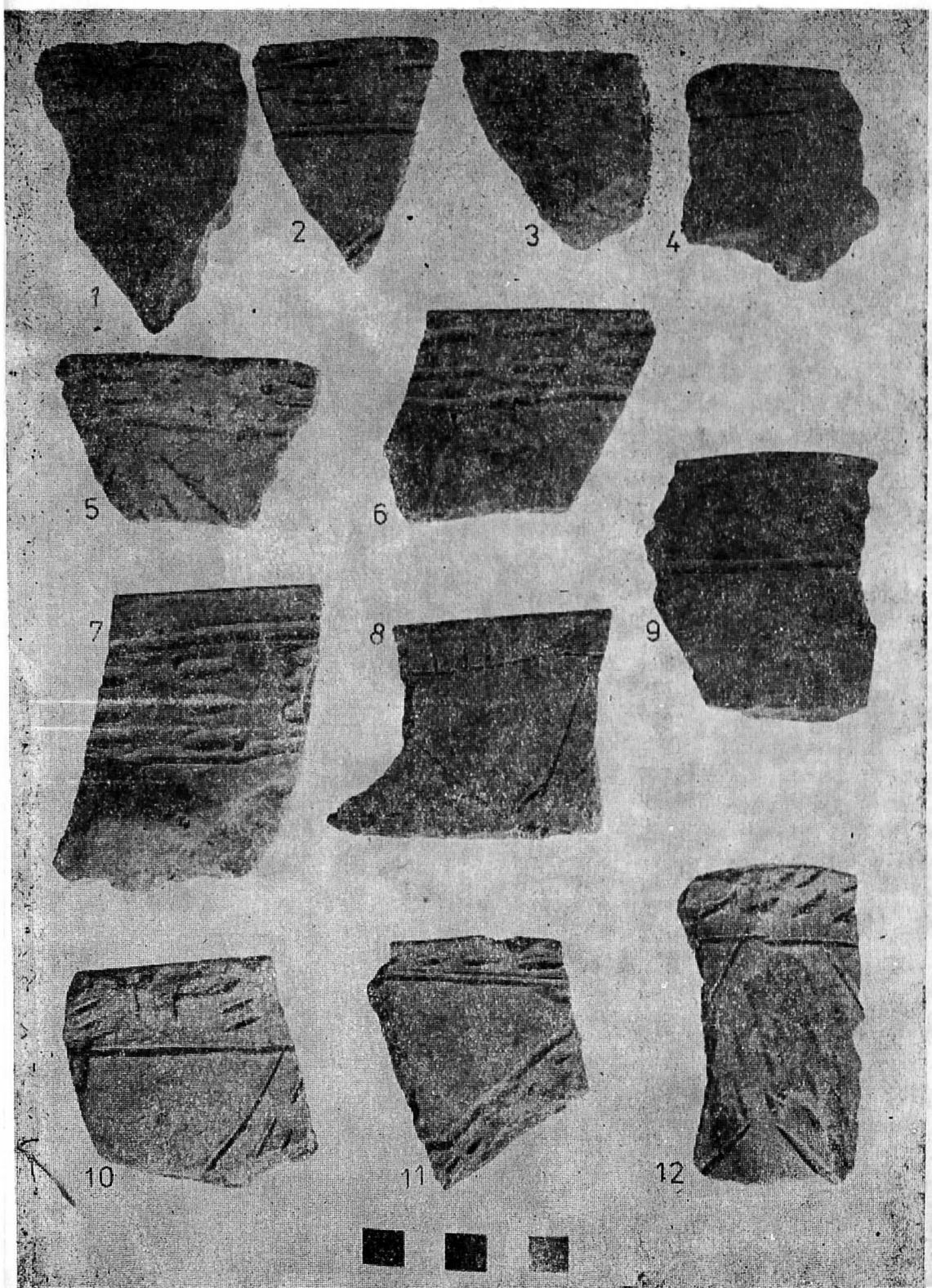
Pl. IX — Deva — *Tăuolăș.*

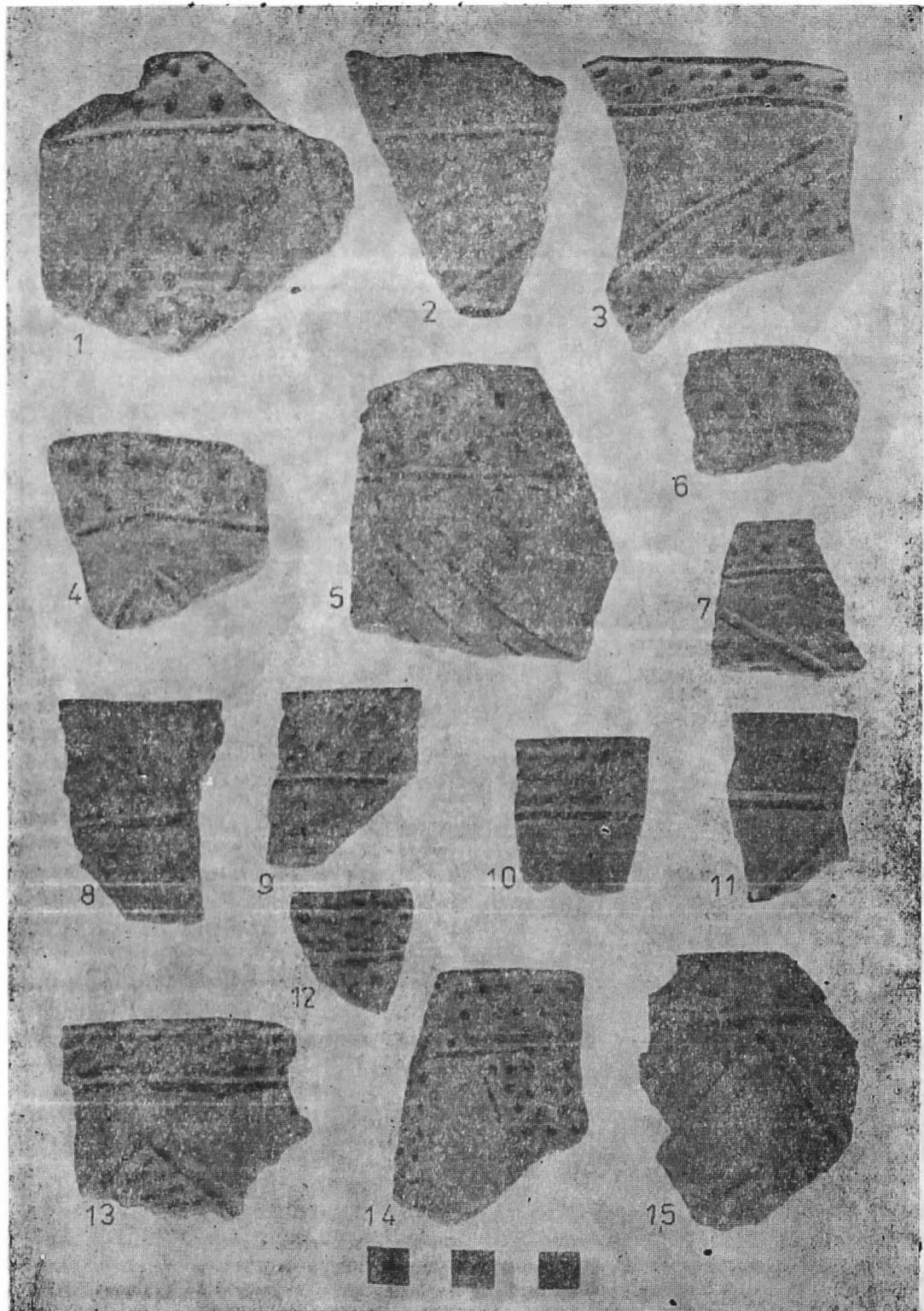
Pl. X — Deva — Tăualaş.

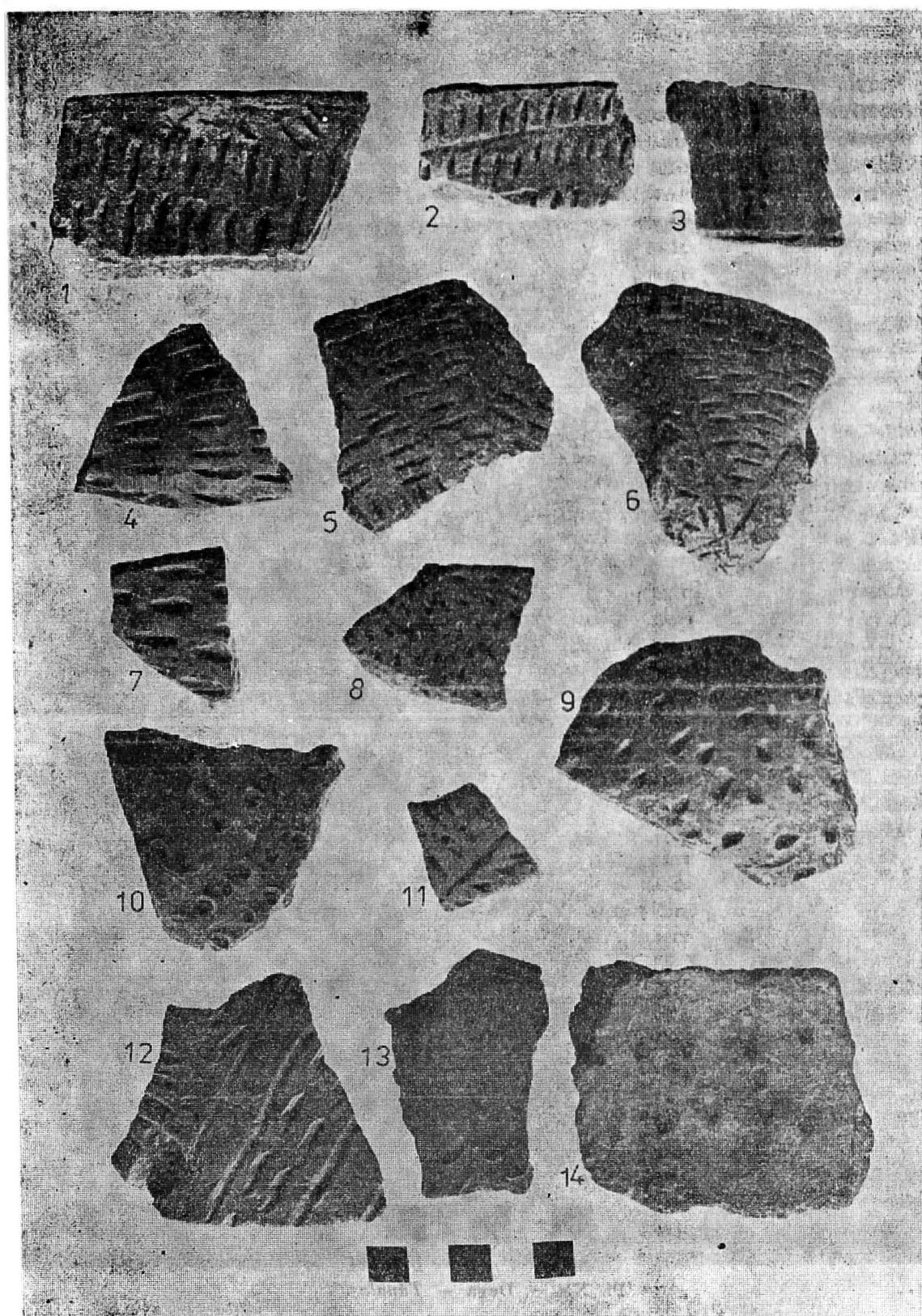
Pl. XI — Deva — Tăualaș.

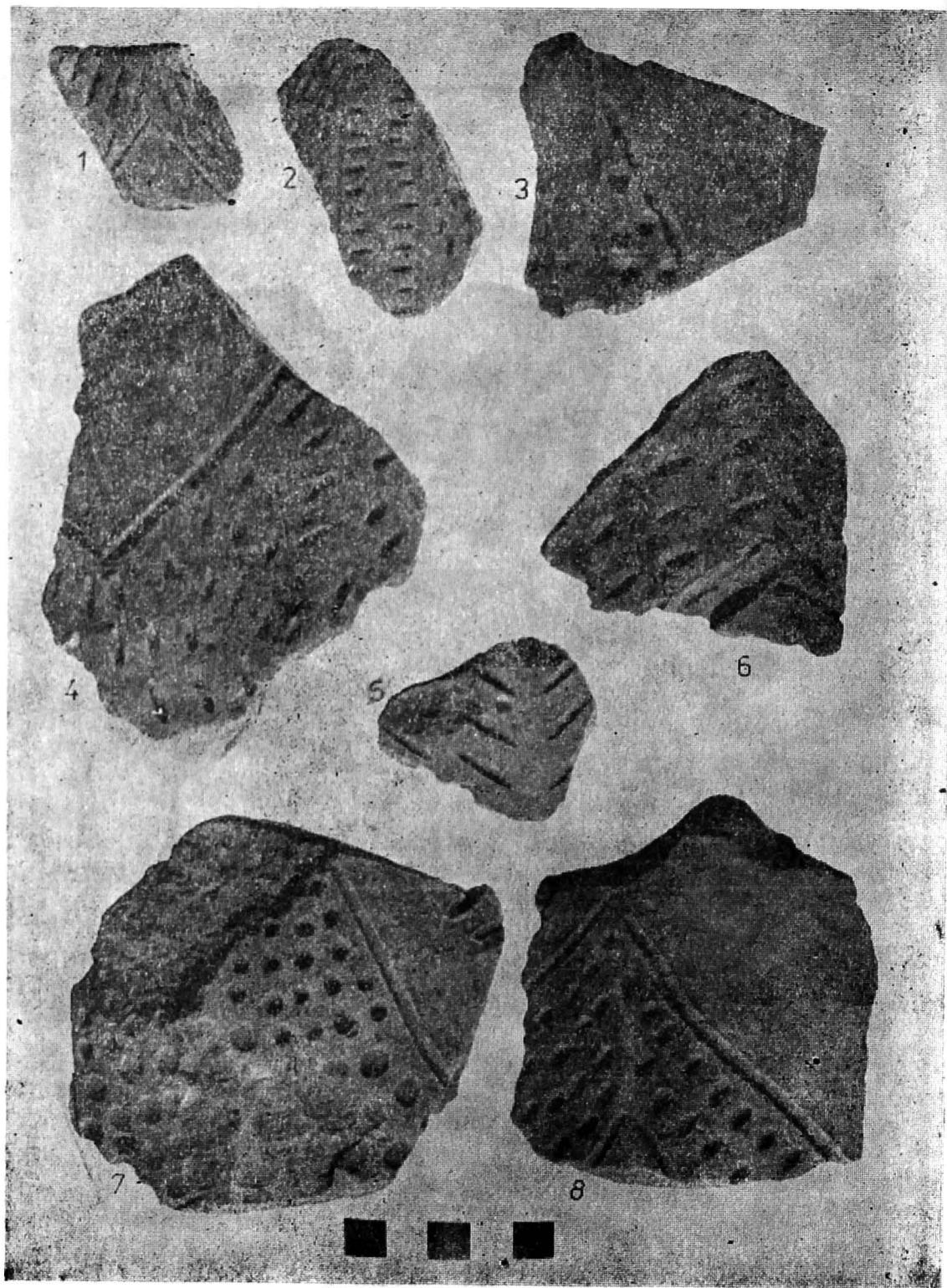
Pl. XII — Deva — Tăuas.

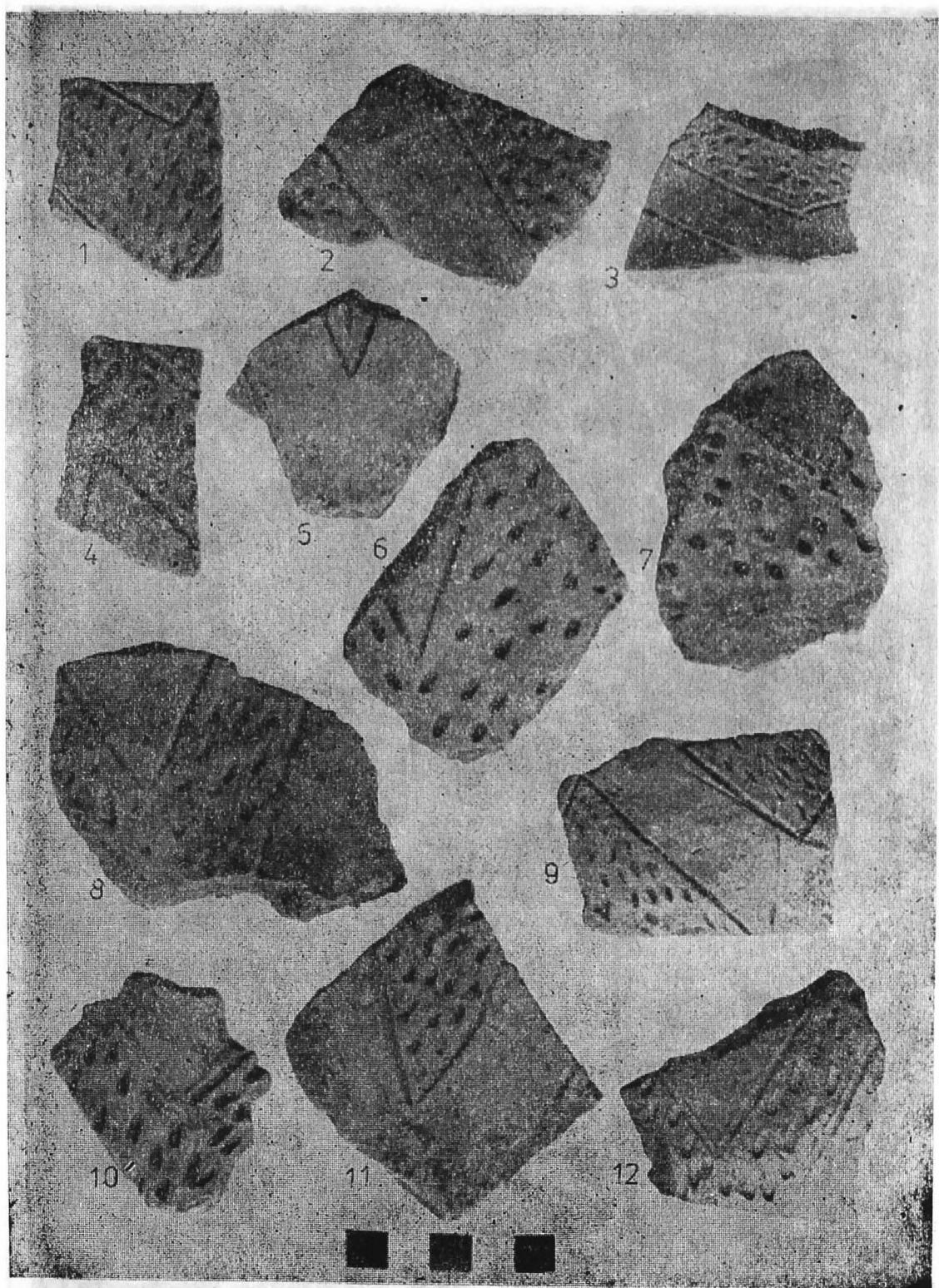

PI. XIII — Deva — Tăualaș.

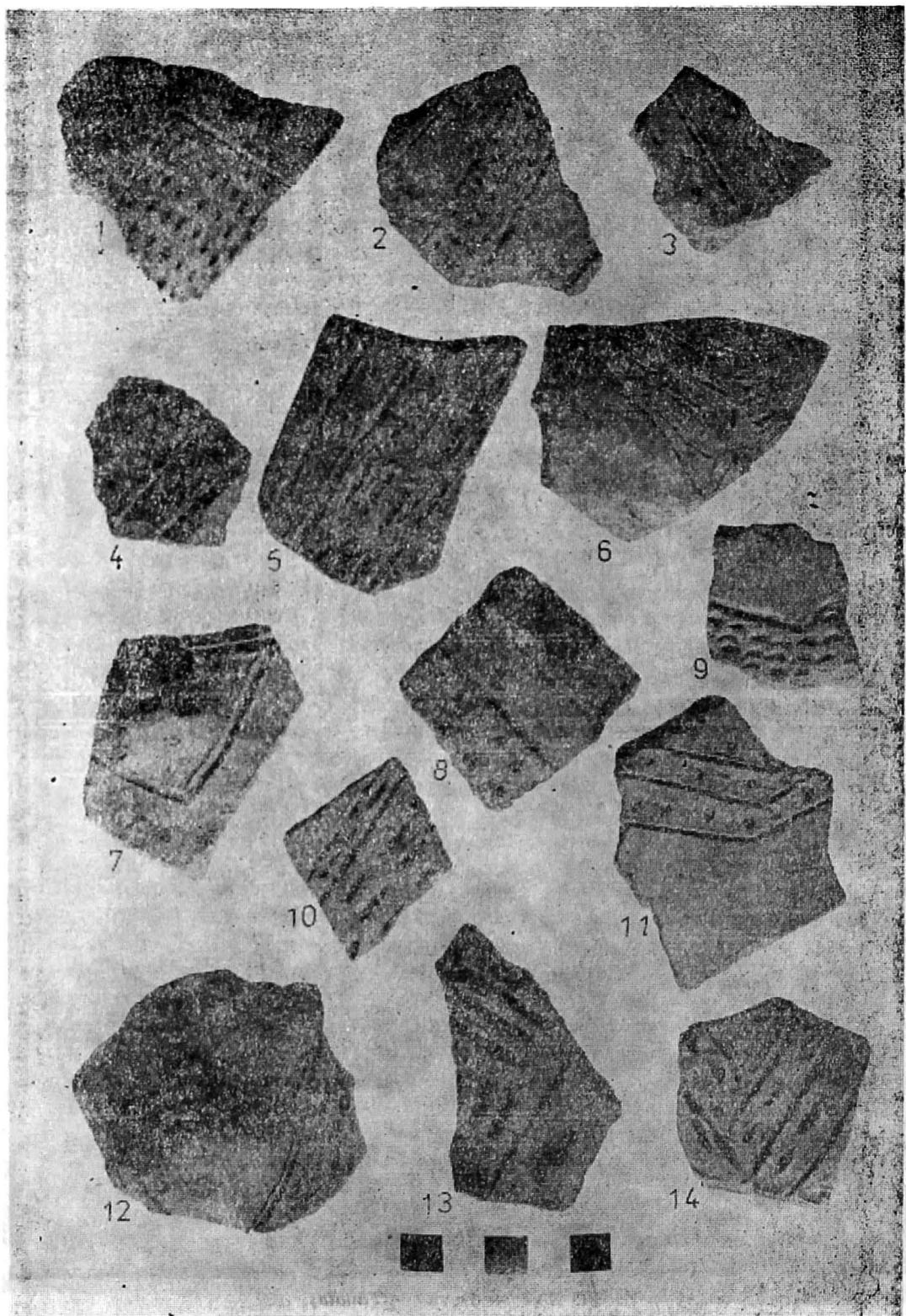

Pl. XIV — Deva — Tâualas.

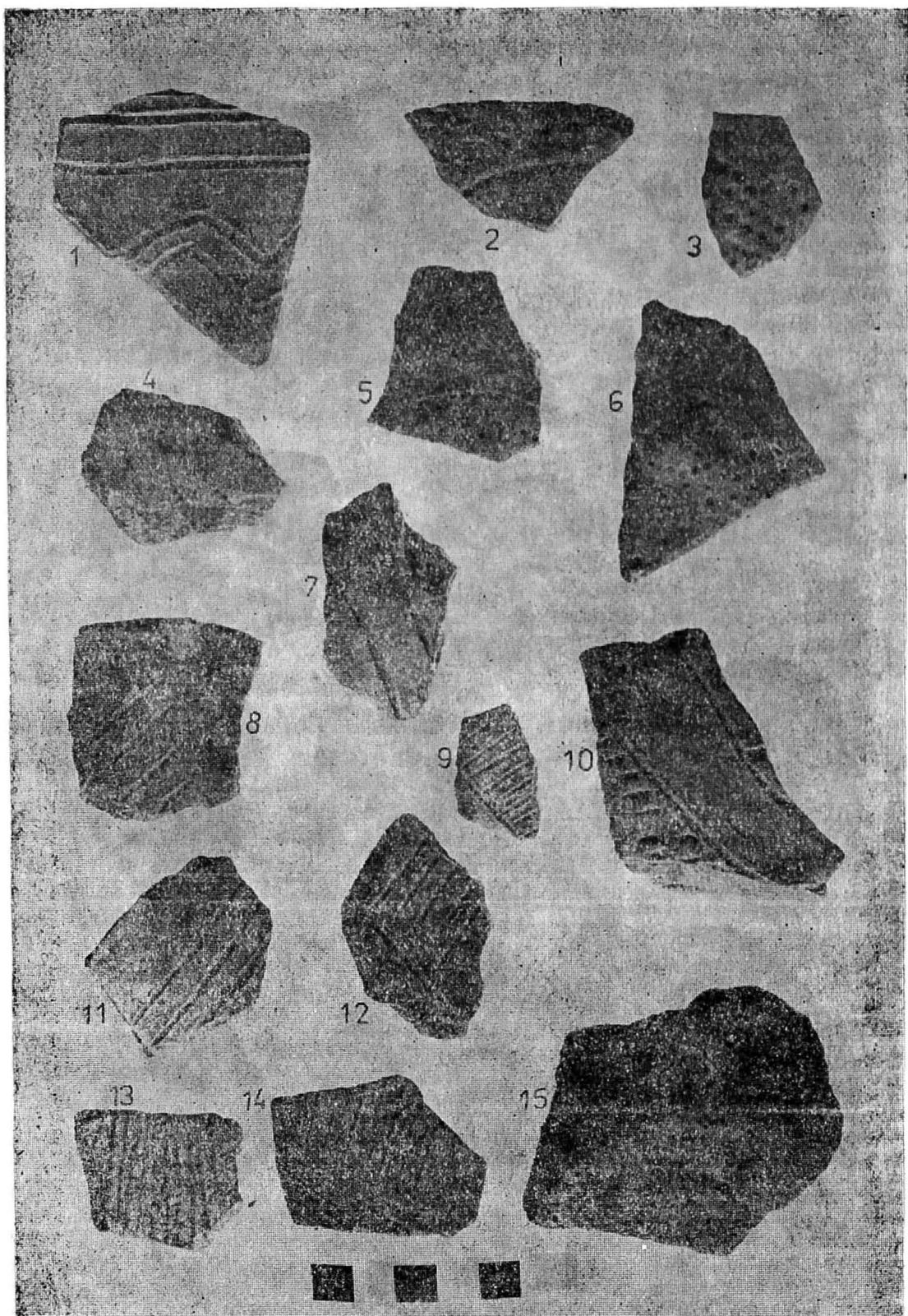
Pl. XV — Deva — *Tăuialaș*.

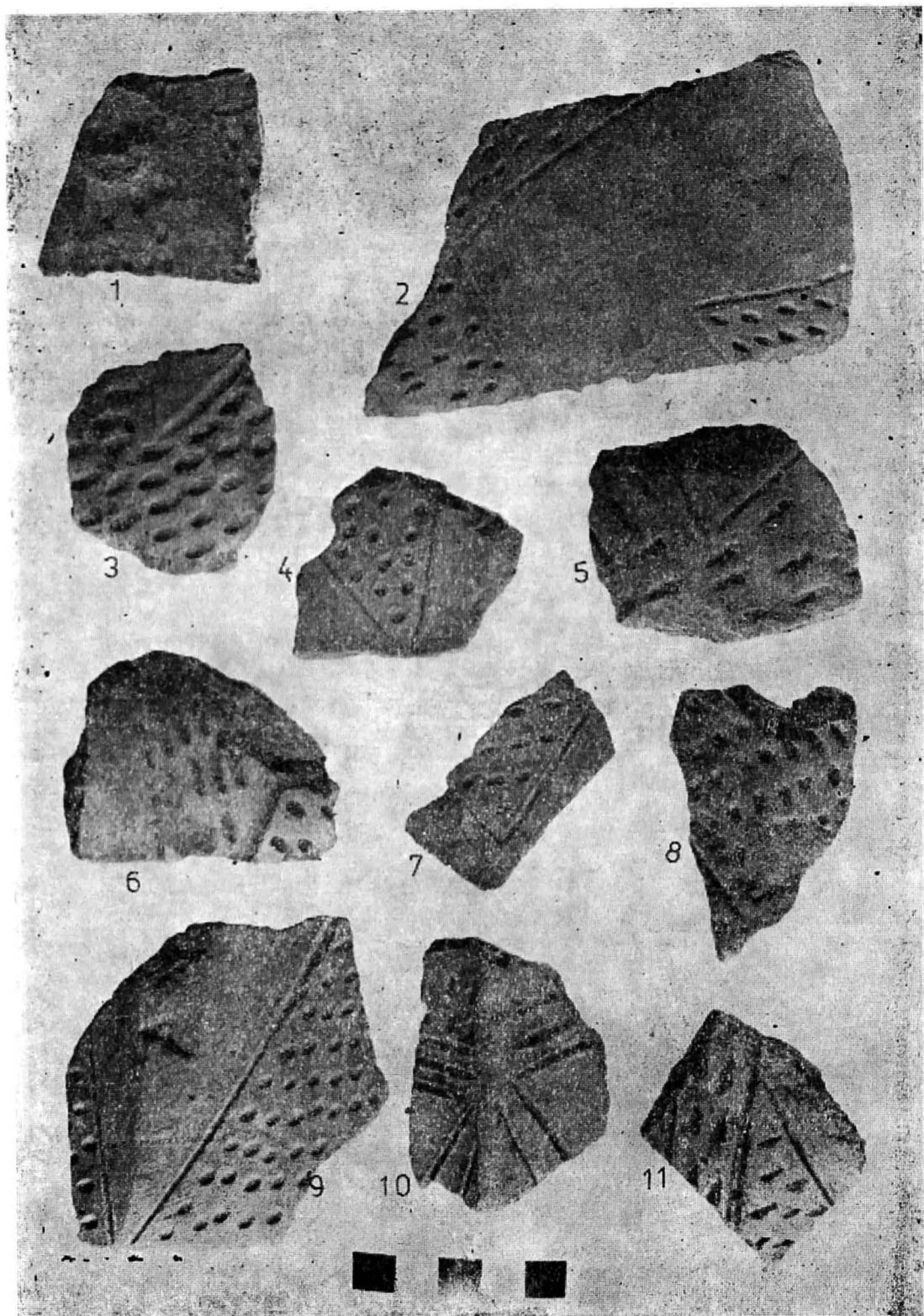
Pl. XVI — Deva — Tăualaș.

Pl. XVII — Deva — Iăuataș.

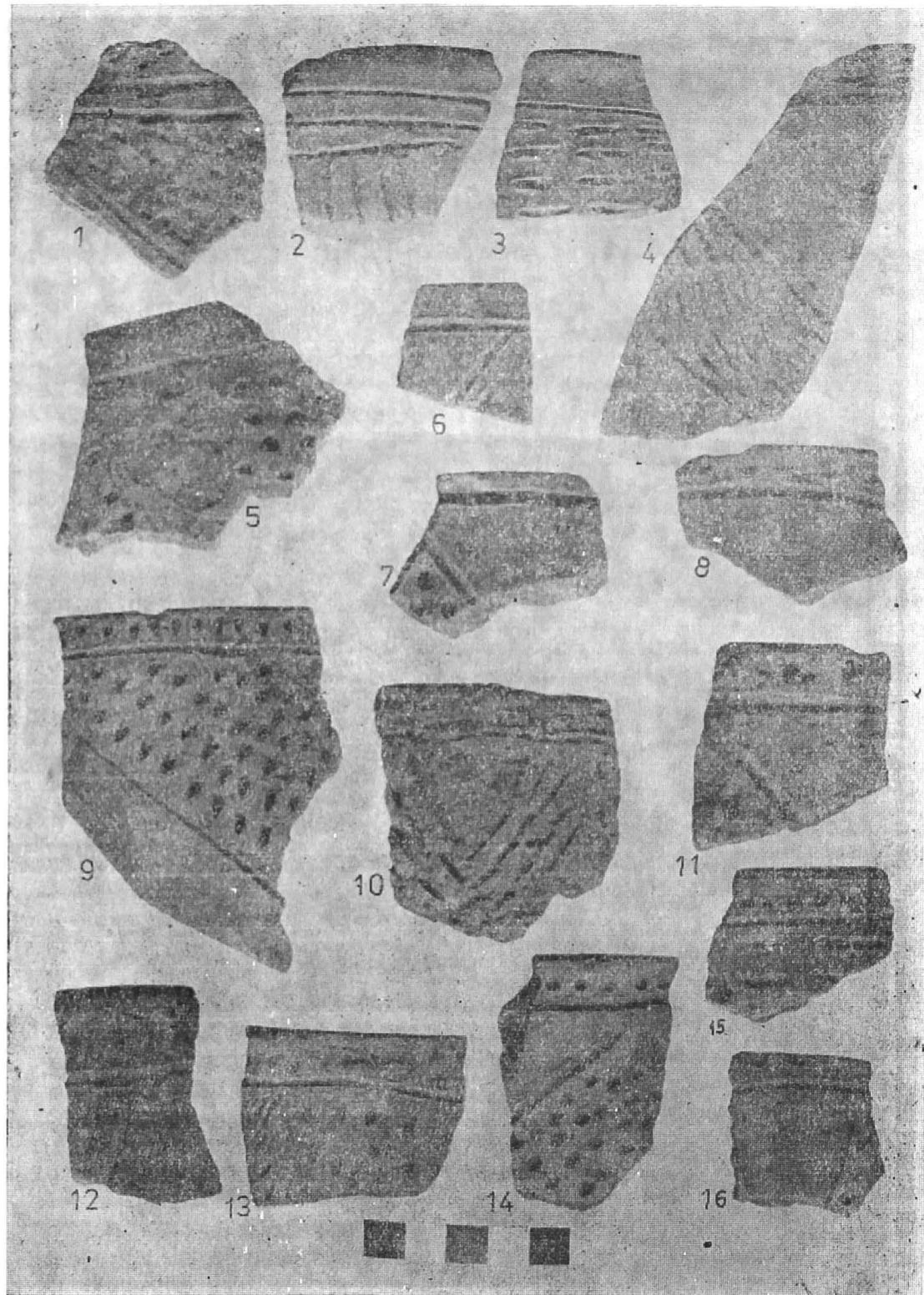
Pl. XVIII — Deva — Tăuлаș.

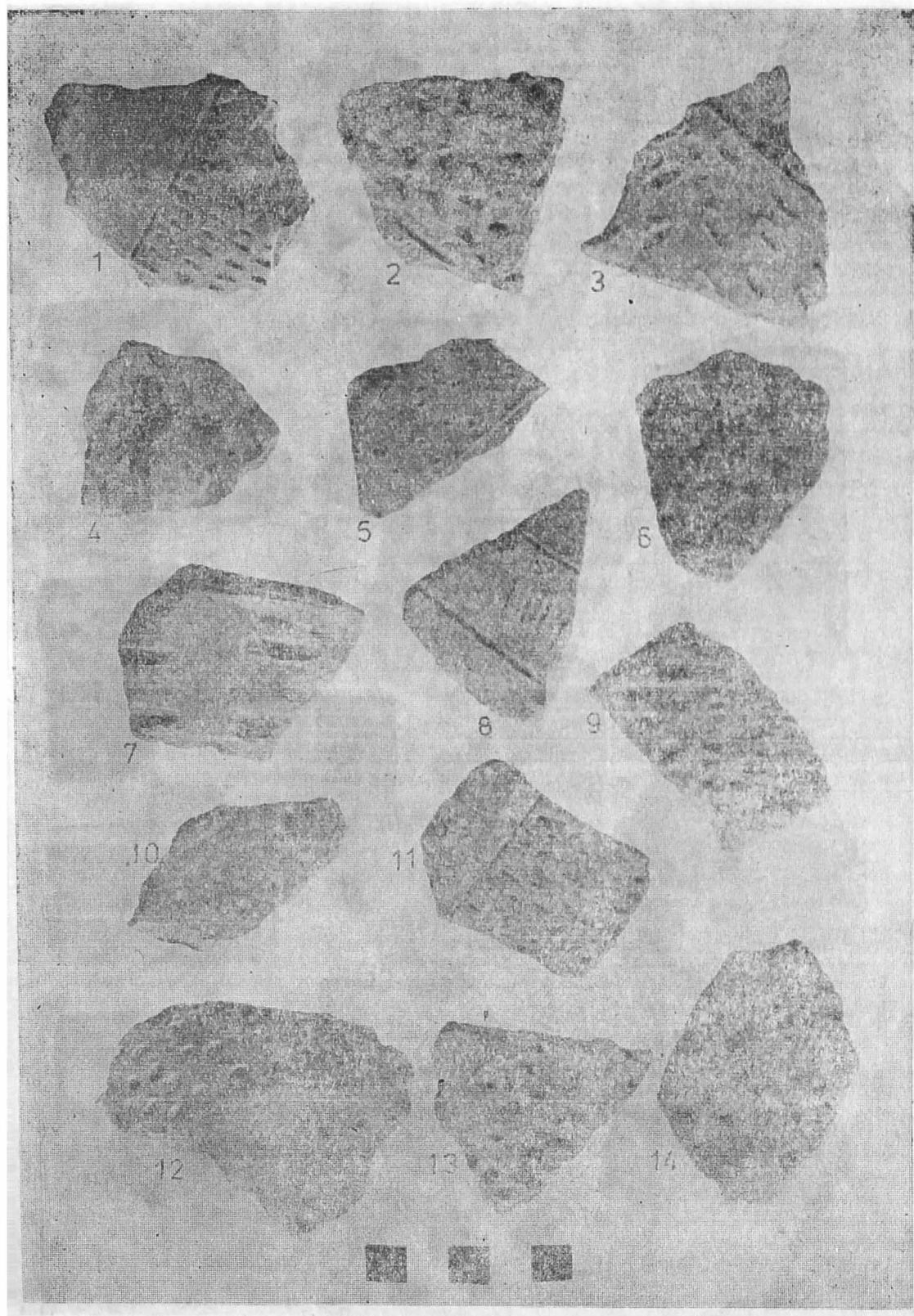
Pl. XIX — Deva — Tăualaş.

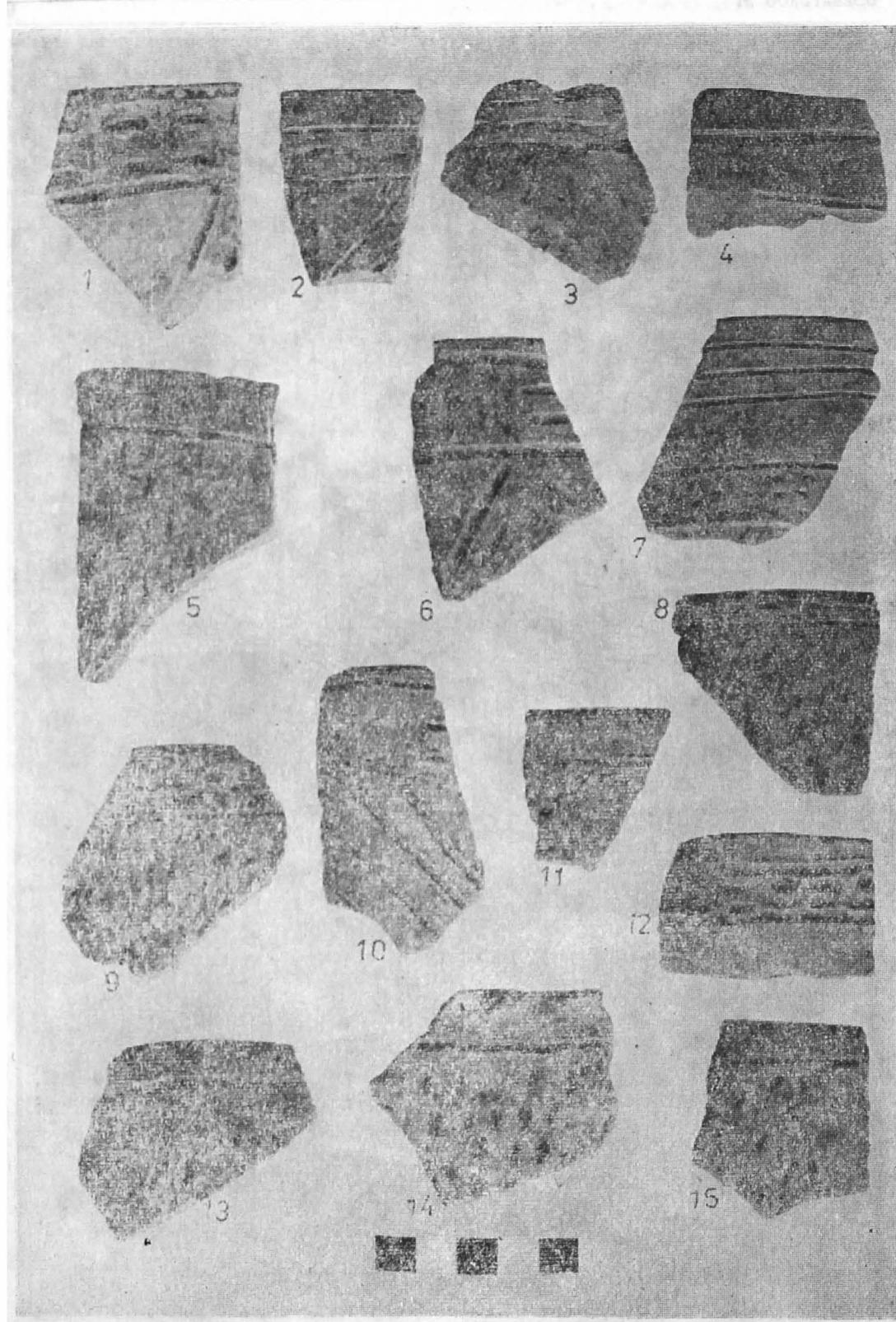
Pl. XX — Deva — Tăualaş.

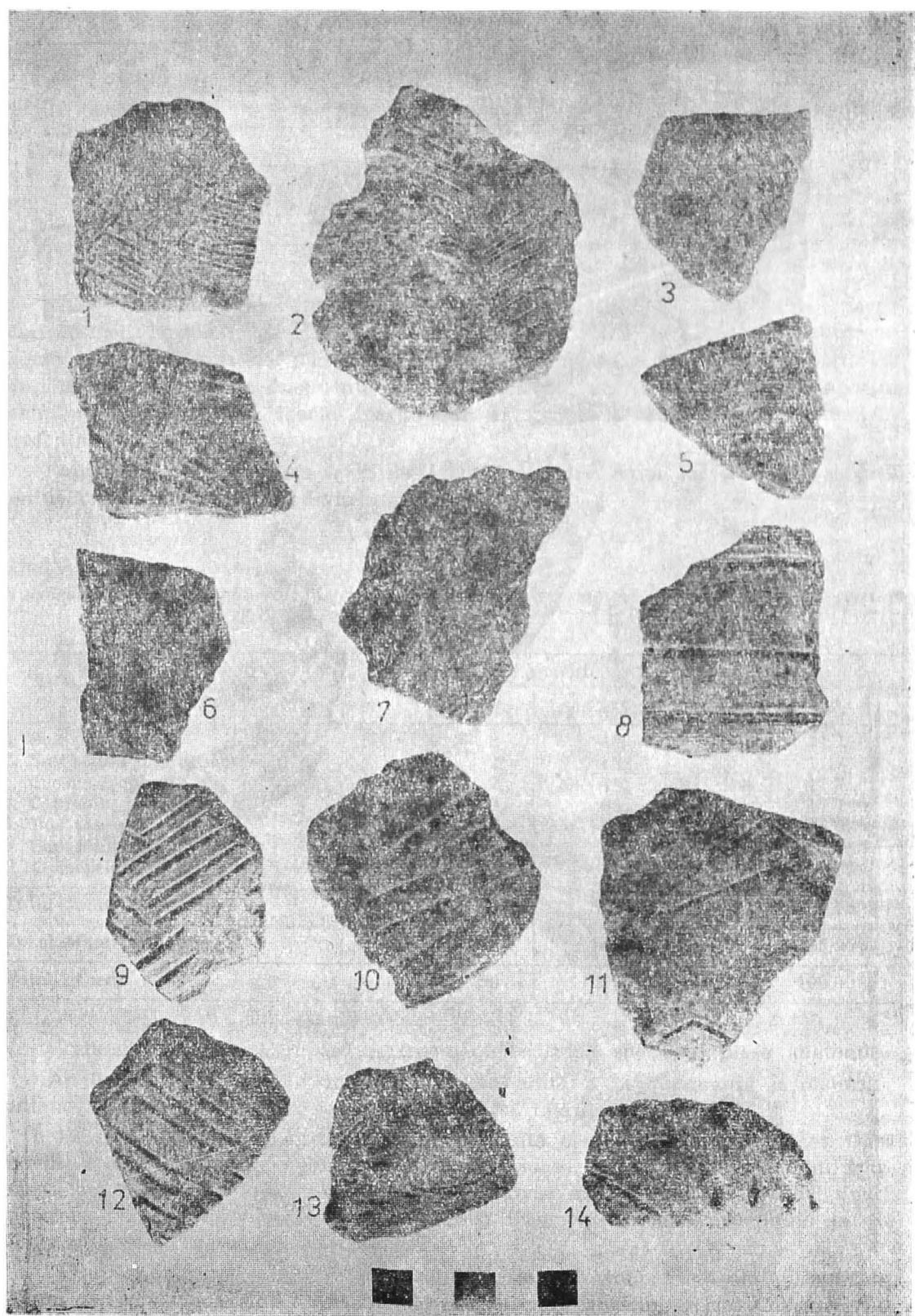
Pl. XXI — Deva — Tăualaș.

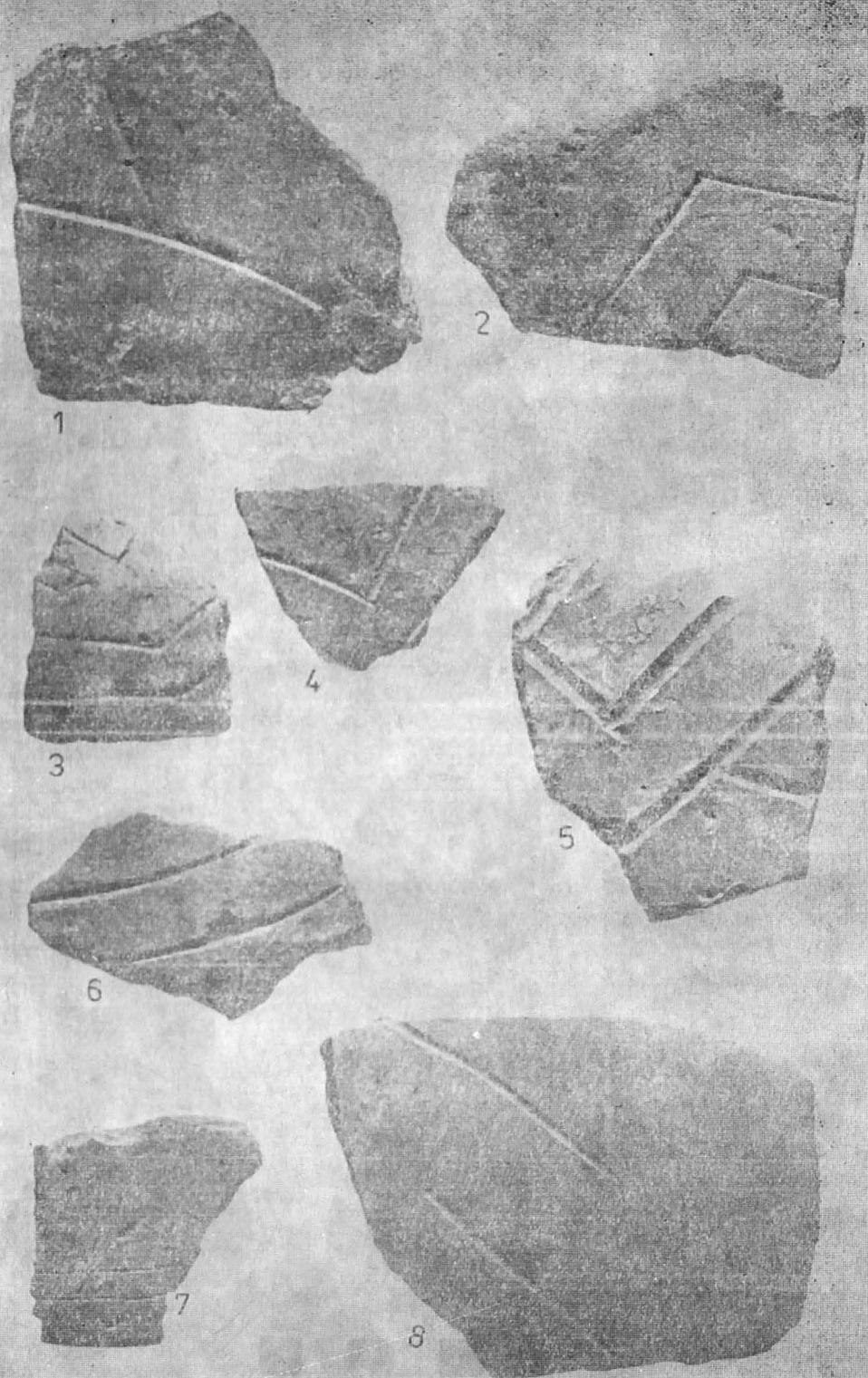
Pl. XXII — Deva — Tăualaş.

Pl. XXIII — Deva — Täualas.

Pl. XXIV — Deva — Tăualaş.

Pl. XXV — Deva — Täualas.